

Research Paper

The Effect of Ideology on the Checks and Balances System in the Political System of the Islamic Republic of Iran

Mohammad Jalali¹ *Amirali Salehi² Mahnaz Bayat Komeytaki³

1. Assistant Professor, Department of Public Law, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

2. M.A. in Public Law, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

3. Assistant Professor, Department of Public Law, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

DOI: <https://doi.org/10.22034/ipsa.2025.526>

Receive Date: 20 September 2024

Revise Date: 08 November 2024

Accept Date: 21 November 2024

©2021 by the authors, Licensee IPSA, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Extended Abstract

Introduction

Although all legal rules seek to provide comfort, public order and justice, but the role of a group of rules in the direction of realizing these triple goals seems to be stronger. A glimpse at the hierarchy of law sources reveals to us the importance of a particular field of law. Since the basic rights of citizens are mentioned and protected in the constitution law in every country, the rules of public law play the most important role in the lives of all citizens, because there is no area of the personal and social life of individuals that is not covered by the rules of public law.

One of the important issues of public law (and especially constitutional law) is the protection of citizens' rights against the Government class. These debates took a new form from the 18th century and with the beginning and rise of the constitutionalism movement, and the subordinates this time in the form of citizens sought to establish their rights against the rulers (who later were considered the representatives of the citizens).

From the heart of these movements, after twenty centuries, the dry roots of democracy sprouted new buds and gradually, following the establishment of constitution laws, democracy was recognized as the most logical way of government. Democracy in the modern era has conditions that include the wise distribution of power.

On this basis, the distribution of power should be in such a way that it is removed from the personal and concentrated form in the hands of one person or a few people and divided among the members of the ruling body that are chosen by the people, and each of them has the power and the means to control the power of the other. Have so that no one can encroach on the authority of others or abuse their power, and finally, according to the famous words of Montesquieu, power must stop power. The clearest meaning of this phrase is that political institutions must have sufficient means to monitor each other. Therefore, it is not an exaggeration if we consider supervision as one of the pillars of the democratic system, to the extent that the absence of this important factor in the political system leads to the concentration of power and ultimately the destruction of democracy. The world of humanities has always been a scene of influence and influence of different concepts on each other.

* Corresponding Author:

Amirali Salehi

E-mail: Amirsalehii@outlook.com

The interweaving of concepts in politics and law - especially public law - shows this connection well. Political ideology is one of the elements that has had significant effects on public law issues.

Sometimes the definite, absolute and uncritical ideas that flow in the heart of a political system are rooted in all social and political relationships and as the main norms, they spread their values on the society in different ways. ; Which is referred to as ideology.

With the victory of the Islamic revolution, followed by the establishment of the Constitution and especially its amendment, a series of doctrines that have the color of ideology entered the field of constitutional rights. The importance of ideology in the Islamic Republic of Iran is to the extent that it casts a shadow on determining the limits of rights and freedoms, the way power is distributed, and of course the mechanisms for monitoring it.

Thus, in the constitution, all the rights of citizens are bound to the boundaries of ideology. Also, ideology has played a serious role in the flow of power and its limitation. In recent years, ideology as an independent variable has attracted the attention of many researchers and in various researches, it has been tried to measure its effects on other subjects. In the current research, "monitoring" is considered as a dependent variable and we are trying to investigate the effects that "ideology" has had on it as an independent variable.

Methodology

This research explores the bottlenecks of power within the [Islamic Republic] system and analyzes the confrontation between elected and appointed institutions regarding their supervisory competencies and, more importantly, how these competencies are exercised.

Results and Discussion

The main efficiency of supervision is its application on power and it should be like a spotlight in the hands of citizens and their representatives to shed light on all aspects of the rulers' performance so that the rulers do not deviate from the path of legal authority. Balanced supervision makes political institutions control each other's power in a reciprocal relationship. This feature is so important that it can be said that disturbing the balance in the regulatory system can lead to the reverse of this concept and make it meaningless.

Iran's Islamic revolution achieved victory based on Islamic values, and with the formation of the government, a special reading of Shia jurisprudence was recognized and introduced as the political ideology of the system.

Ideological values are presented by the official commentator and are considered as criteria of alienation in an uncritical way. These characteristics have made the monitoring and balance system crooked.

Examining the method of power control among the appointed and elected institutions in the Islamic Republic of Iran led us to the conclusion that the recognition of a particular reading of religion and its emergence in the form of political ideology has caused the legislation, the procedure of the rulers and the interpretation of the constitution. It should be used in order to preserve and protect the surveillance rights of citizens, but also in order to concentrate power in the hands of a specific group.

In the Islamic Republic of Iran, the highest level of supervisory authority has been given to appointed officials. The eligibility to be a member of the Council of Leadership Experts, the Council of the Islamic Council, and also to hold the office of the President must be approved by the jurists of the Guardian Council and the Guardian Council, respectively, before being elected by the people.

In practice, this council has shown that it sets ideological values as its main goal for rejecting or confirming qualifications. Also, the act of legislation is controlled from both sides by the Guardian Council and the High Commission for Monitoring the Good Implementation of Policies.

In contrast to the tools of the elected institutions to control the political power of the appointed institutions, i.e. the competence of experts to supervise the leader, the investigation and investigation of the Islamic Council and the supervision competence resulting from the responsibility of the implementation of the Constitution of the President, by using the interpretive competence by the Guardian Council in its narrowest form of follow-up It can be In other words, all appointed institutions are freed from supervision or are considered to be supervised only with the permission of the leader.

	Supervision of appointing institutions over elective institutions		
	Assembly of Experts for Leadership	Islamic consultative assembly	The president
The supervision that the Guardian Council applies	Supervision of elections	Supervision of elections And approvals	Supervision of elections
The supervision that the The supreme board of supervision of the general politics of the system applies	----	Supervision of approvals	----
The supervision that the Leader applies	Unlimited Sovereignty (Article 57 of constitution)		

	Supervision of elective institutions over appointing institutions		
	The Guardian Council	The Leader	The judiciary
The supervision that the Islamic consultative assembly applies	Limited by The Guardian Council	Limited by The Guardian Council	It can be applied if the leader allows
The supervision that The president applies	Limited by The Guardian Council	Limited by The Guardian Council	Limited by The Guardian Council
The supervision that Assembly of Experts for Leadership applies	----	Limited and weak	----

Conclusion

As Conclusion we can argue that the ideology turns power from a tool in the hands of the ruler, which should be used only in line with his duties towards the citizens, into a holy concept, and then by sanctifying power, no one can criticize and monitor it. In this situation, supervision is diverted from its main function, which is the control of political power, and appointed institutions become unreachable, and this eventually leads to the concentration of power. Because these kinds of institutions, by dominating the elected institutions, prevent the manifestation of the pure will of the nation. Such a situation is neither compatible with legal principles nor even with Islamic values, therefore, if it is not possible to amend the norms of the constitution; Adherence to legal principles and commitment to Islamic values such as equality and trustworthiness of power can pave the way to bring power to balance.

Keywords: Ideology, Rule of Law, Political Power, Supervision and Balance, Political System.

References

- Ahmadvand, Shuja (2008) .Political Mobilization in the Islamic Revolution of Iran and the Sandinista Revolution of Nicaragua. *Journal of Political Science*, 4(4), 44-7. (In Persian).
- Ahmadi, Vahidah and Abdullah Karimzadeh (2014). Language and acceptability of

- political ideologies. In Paul Duman's theory. *Journal of Political Science*, 10(2), 7-34. (In Persian).
- Aghaei Touq, Muslim et al. (2009). *Limits of Legislation and Implementation in the Constitution of the Islamic Republic of Iran*, Tehran: Deputy of Research, Education and Citizen Rights. (In Persian).
- Arendt, Hannah (1987). *Totalitarianism*, translator: Mohsen Talasi. Tehran: Javidan Publishing Organization. (In Persian).
- Beshler, Jean (1991). *What is ideology? A critique on Western ideologies*, translated by Ali Asadi. Tehran: Publishing Joint stock Company. (In Persian).
- Daneshvar, Faezeh (2017). *Rereading the theories of public law from the perspective of ideology*. Tehran: Ganj Danesh. (In Persian).
- Etaaat, Mohammad Javad (2004). Elections and the Guardian Council, *Constitutional Law Journal*, 1(2), 27-48. (In Persian).
- Gurji Azandriani, Ali-Akbar (2017). The Guardian Council as the needlekeeper of the Constitution. *Legal Researchs Quarterly*, 21(82), 153-180. (In Persian).
- Habib-Nejad, Seyed Ahmad, and Zahra Ameri (2016). The security of public positions in Iran's constitutional law system with an emphasis on Alavi thought. *Islamic Government Quarterly*, 22 (84), 105-130. (In Persian).
- Haddad, Gholamreza (2014). Semantic structure of fundamentalists and the foreign policy of the Islamic Republic (2005-2013). *Journal of Political Science*, 10(3), 110-41. (In Persian).
- Hashemi, Seyyed Mohammad (2012). *The Constitutional law of the Islamic Republic of Iran*. The second volume. Tehran: Mizan. (In Persian).
- Hashemi Rafsanjani, Akbar (2006). Council of experts in the Islamic Republic in conversation with Ayatollah Hashemi Rafsanjani. *Journal of Islamic Government*, 40: 25-54. (In Persian).
- Hashemi Rafsanjani, Akbar (2006). Assembly of experts and the election of the supreme leader of the revolution in a conversation with Ayatollah Hashemi Rafsanjani / part two. *Journal of Islamic Government*, 41: 111-128. (In Persian).
- Hossein-Doost, Mohsen, Freydoun Akbarzadeh, Shiva Jalaipour, and Ruholah Shahabi (2019). Examination of the supervision of jurists in the Islamic Republic by examining the issue of supervision of the legal guardian. *Islamic Policy Research*, 8 (18), 268-288. (In Persian).
- Jafarpisheh, Mustafa (2004). Reflection of political thought: investigation of paradox, surveillance and political legitimacy. *Islamic Government Quarterly*, 33: 45-64. (In Persian).
- Jalali, Mohammad (2013). Constitutional Protection in France and the United States, *Journal of Constitutional Law*, 1(2), 66-79. (In Persian).
- Javadi Amoli, Abdullah. (No data). *About revelation and leadership*. Tehran: Al-Zahra Publications. (In Persian).
- Javan Arasteh, Hossein. (2009). *Selecting the leader and supervising him in the system of the Islamic Republic of Iran*. Qom: Research Center and University. (In Persian).
- Karimi, Ayoub (2013). Critical and methodological review of Žižek's theory of criticism of Slavic ideology. *Journal of Political Science*, 7(1), 137-159. (In Persian).
- Kazemi, Hojjat (2012). Institutionalism as a model for political analysis. *Theoretical Policy Research*, (13), 1-27. (In Persian).
- Rasakh, Mohammad (2018). *Checks and balance in the constitutional rights system*. Tehran: Drak. (In Persian).
- Soroush, Abdul Karim (2005). *Fatter than ideology*. Tehran: Publication of Sarat Cultural Institute. (In Persian).

- Samiee, Mohammad (2017). *The battle of power in Iran, why and how did the clergy win?* Tehran: Ney Publishing. (In Persian).
- Qari Sayyed Fatemi, Sayyed Mohammad (2016). *Human rights in the contemporary world*. The second volume. Tehran: Negahe Moaser. (In Persian).
- Kadivar, Mohsen (2000). *Religious governmental concerns*. Tehran: Ney Publishing. (In Persian)
- Kadivar, Mohsen (2008). *Policy of Khorasani*. Tehran: Nash Kavir. (In Persian).
- Kadivar, Mohsen (2008). *State theories in Shia jurisprudence*. Tehran: Ney Publishing. (In Persian).
- Kadkhodaei, Abbas Ali, and Mohammad Javaheri Tehrani (2011). Etiology of the competence of the representatives of the Islamic Council. *Journal of Islamic Law*, 9 (34), 37-70. (In Persian).
- Larin, Jorge (2001). *The concept of ideology*. Translated by Fariborz Majidi. Tehran: Ministry of Foreign Affairs. (In Persian).
- Lowndes, Vivian, David Marsh and Jerry Stoker (2023). *Theory method in political science*. Translated by Amir Mohammad Haji Yousefi. Tehran: Strategic Studies Research Institute. (In Persian).
- Mahalati, Mohammad Soroush (2019). Adaptation of the laws and resolutions of the Islamic Council with Sharia rulings with an emphasis on the opinions of Martyr Beheshti. *Two Quarterly Journal of Contemporary Jurisprudence*, (8), 129-161. (In Persian).
- Mahlouji, Javad, Hossein Masoudnia and Masoud Shahramnia (2021). The theory of historical institutionalism as a framework for analyzing the relations between the government and the parliament in the Islamic Republic of Iran. *Theoretical Policy Research*, (30), 99-125. (In Persian).
- Mirahmadi, Mansour and Ahmed Mehraban (2009). Ideology of Seyyed Qutb and Radical Islam. *Journal of Political Science*, 4(1), 175-212. (In Persian).
- Mirmohammadi, Seyed Mohammad, Seyed Mehdi Alwani and Hamed Zainali (2015) .An analysis of the supervision and balance mechanism in the relations between the governing institutions of the Islamic Republic of Iran. *Public Administration Perspectives*, 7(4), 15-40. (In Persian).
- Mirmohammadi, Seyed Mohammad, Seyed Mehdi Alwani, Vajehullah Ghorbanzadeh, and Hamed Zainali (2014). Pattern of relations between governing institutions in the system of the Islamic Republic of Iran. *Management research in Iran* 19(2), 183-205. (In Persian).
- Mohagheq Damad, Seyyed Mustafa, and Mohammad Darvishzadeh (2021). Let's take rights seriously (vacancy of the law on the management of conflicts of interest in the 13th presidential election). *Specialized Scientific Quarterly of Legal Encyclopedias*, 4(10), 130-158. (In Persian).
- Motahari, Morteza (2010). *A collection of works (an introduction to Islamic worldview)*, volume two. Tehran: Sadra. (In Persian).
- Moaddel, Mansour (2003). *Politics and ideology in the Iranian revolution*. Translator: Mohammad Salar Kasraei, Tehran: Center for Recognizing Islam and Iran. (In Persian).
- Mehrpour, Hossein (2005). *The difficult task of monitoring the implementation of the Constitution*. Tehran: Sales Publications. (In Persian).
- Najafzadeh, Mehdi (2015). *Displacement of two revolutions. Reversals of religious matters in Iranian society*. Tehran: Tisa. (In Persian).
- Naqibzadeh, Ahmed and Behzad Attarzadeh (2015). The Imaginary Matter and the Enchanting Nature of Ideology. *Journal of Political Science*, 11(4), 153-203. (In Persian).

- Nigel, Thomas, Richard Brent, Marcus Singh, Walter Armstrong, Donald M. Borchert, William Frankena, Jonathan Dancy, Patrick Knowlesmith and Paul Edwards (2012). *Encyclopaedia of moral philosophy*. Translator: Inshallah Rahmati. Tehran: Sofia. (In Persian).
- Rezadoost, Karim, Abdolreza Navah and Sadegh Panishteh (2012). Genealogy of Imam Khomeini's revolutionary speech (searching for a break in Imam Khomeini's dos and don'ts in different periods). *Journal of Political Science*, 9(1), 61-87. (In Persian).
- Rostami, Vali and Milad Qutobi (2013). Analysis of the concept of institutions under leadership in Iran's legislative system. *Knowledge of Public Law*, 3(9), 69-90. (In Persian).
- Sadat's Sarparast, Seyyed Ebrahim (2014). Patternology and critical recognition of democracy according to the Iranian movement inclined to liberalism during the Islamic Republic. *Journal of Political Science*, 10(4), 75-110. (In Persian).
- Vakil, Amir Saed and Pouria Askari (2015). *Constitution in the current legal order*. Tehran: Majd. (In Persian).
- Waraee, Seyedjavad (2018). Control of power in Islamic thought and the constitution. *Journal of Contemporary Fiqh Studies*, 5 (8), 211-240. (In Persian).
- Weber, Frank (2014). *Non-electoral democracy and separation of new powers*. Translator: Ali Akbar Gurji, Tehran: Khorsandi. (In Persian).
- Yazdi, Mohammad (2006). Council of experts and how to monitor leadership in a conversation with Ayatollah Yazdi. *Islamic Government Magazine*, 41, 77-86. (In Persian).
- Yavari, Asadullah (2016). Evaluation of election candidates by the Guardian Council: another reflection. *Legal Researchs Quarterly*, 20(80), 213-237. (In Persian).
- Yavari, Asadullah and Mohammad Qassem Tangestani (2015). Judicial accountability system and its relationship with the independence of this branch. *Judicial Law Journal*, 80(95), 151-180. (In Persian).
- Zamani, Sommaye, Ahmed Golmohammadi, Abolzal Delavari, and Vahid Sinaii (2018). The ratio of social atmosphere with the performance of the first term of the parliament (1980-1984). *Journal of Political Science*, 14(2), 99-130. (In Persian).

اثر ایدئولوژی بر نظام نظارت و تعادل در نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران

محمد جلالی^۱ * امیرعلی صالحی^۲ مهناز بیات کمینکی^۳

۱. استادیار گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق عمومی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
۳. استادیار گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

لینک گزارش نتیجه مشابهت‌یابی: <https://www.samimnoor.ir/view/fa/SimilarityResult?ItemID=0479647067/4%>

 <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.1735790.1403.19.4.2.2>

چکیده

یکی از ویژگی‌های مهم نظارت بر قدرت سیاسی، متعادل بودن آن است تا از طریق آن مسمی «توقف قدرت با قدرت» به‌جا آید. در صورت بر هم خوردن تعادل در نظارت، بخشی از قدرت با چیرگی بر سایر نهادها عملاً قدرت سیاسی را از وضع حقوقی خارج می‌سازد. بر این بنیاد، نوشتار حاضر ضمن پذیرش ایدئولوژیک بودن نظام جمهوری اسلامی، با بهره‌جویی از روش توصیفی - تحلیلی، در پی پاسخ به این سؤال است که «ماهیت خاص نظام جمهوری اسلامی چه تأثیری بر نظام نظارت بر قدرت سیاسی گذاشته است؟». پژوهش پیش رو در این مسیر، با روش اسنادی، گلوگاه‌های قدرت در نظام را کاویده و تقابل نهادهای انتخابی و انتصابی را از لحاظ دارا بودن صلاحیت‌های نظارتی و مهم‌تر از آن، شیوه اعمال این نوع صلاحیت‌ها تحلیل نموده است. طرفه آنکه خصیصه‌های ایدئولوژیک بودن سبب آن شده است که توزیع صلاحیت‌های نظارتی در قانون اساسی، تفاسیر برآمده از آن و همچنین، رویه حکمرانی مقامات، کفه ترازوی قدرت سیاسی را به نفع نهادهای انتصابی سنگین کند و در سوی دیگر، نهادهای انتخابی توفیق چندانی برای توقف قدرت نهادهای انتصابی نیابند. این امر با به مخاطره کشاندن اصول مهم حقوق عمومی مانند حاکمیت قانون و نظارت بر قدرت، تصویر «جمهوری» بودن نظام را کدر کرده است.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۳۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۸/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۰۱

نوع مقاله: پژوهشی

واژگان کلیدی:

ایدئولوژی،
حاکمیت قانون،
قدرت سیاسی،
نظارت و تعادل،
نظام سیاسی

* نویسنده مسئول:

امیرعلی صالحی

پست الکترونیک: amirsalehii@outlook.com

مقدمه

دموکراسی در عصر نوین شرایطی دارد که از جمله آن می‌توان به توزیع خردمندانه قدرت اشاره کرد. بر این پایه، توزیع قدرت باید به طرزى باشد که از شکل شخصی و متمرکز در ید یک نفر یا عده‌ای خاص خارج شده و در میان اجزای هیئت حاکم که خود برگزیده مردم هستند سرشکن شود و هر بخش، قدرت و ابزار مهار قدرت دیگری را داشته باشد تا هیچ‌کس نتواند از قدرت خود سوءاستفاده کند (قاضی، ۱۳۹۳: ۱۲۲) و درنهایت، به قول مشهور موتسکیو، قدرت باید قدرت را متوقف کند. واضح‌ترین معنای این عبارت آن است که نهادهای سیاسی باید ابزار کافی جهت نظارت بر هم را داشته باشند؛ بنابراین، غلو نیست اگر نظارت متعادل را یکی از ستون‌های برپایی نظام مردم‌سالاری بدانیم؛ تا جایی که فقدان این مهم در نظام سیاسی موجب تمرکز قدرت و درنهایت، برچیدن بساط دموکراسی می‌شود.

برخورد نظام ایدئولوژیک مبتنی بر الگوی پیشامدرن فقهی جمهوری اسلامی، با مسائل مدرنی همچون تفکیک قوا و حاکمیت قانون همواره بحث‌هایی را پیش کشیده است. نظارت بر نهادهای سیاسی را می‌توان یکی از این مفاهیم مدرن دانست که اعمال آن در جمهوری اسلامی با پیچیدگی‌هایی مواجه بوده است. در چهارچوب مفهوم مدرن نظارت، صلاحیت نظارتی در بین نهادهای دارای قدرت سیاسی نباید در نموداری هر می‌شکل توزیع شود؛ چراکه در این صورت، نهادی ورای سایر نهادها قرار می‌گیرد و عملاً از نظارت مصون می‌ماند.^(۱) نهادها باید به شکل دورانی با ابزار نظارتی مختلف بر هم نظارت داشته باشند. ضرورت نگارش این مقاله آنگاه توجیه می‌شود که در نظر داشته باشیم برهم خوردن تعادل در نظارت، به تمرکز قدرت می‌انجامد که طی آن، تمام رشته‌های دموکراسی و حاکمیت قانون و حراست از حقوق شهروندان یکسره پنبه خواهد شد (راسخ، ۱۳۹۸: ۳۰-۲۹).

با این مقدمات، در مقاله حاضر با ترسیم صف‌آرایی اصول حقوق عمومی مانند حاکمیت قانون و اصل نظارت بر قدرت سیاسی در برابر ویژگی‌های ایدئولوژیک نظام سیاسی ایران، در پی پاسخ به این پرسش برآمده‌ایم که ماهیت خاص نظام جمهوری اسلامی چه تأثیری بر روند تعادل کنترل قدرت گذاشته است؟

روش گردآوری اطلاعات این مقاله اسنادی با مراجعه به منابع مکتوب بوده است. همچنین، در قالب نقد واقع‌گرایانه به رویه حکمرانی مقامات ارشد نیز نظر داشته‌ایم.

۱. پیشینه و نوآوری پژوهش

گسترده‌گی دایره مفهوم ایدئولوژی سبب گشته تا تحقیقات زیادی در خصوص آن صورت گیرد که هر یک جنبه‌ای خاص از این مفهوم را در نظر گرفته‌اند.

در کتاب بازخوانی نظریه‌های حقوق عمومی از منظر ایدئولوژیک، نویسنده در یک فصل مجزا، از چهار منظر تحلیل مفهومی، رویکردها، نگرش‌های ارزشی و معنای عام و خاص ایدئولوژی را مورد ارزیابی قرار داده است. در آن کتاب، نگارنده محترم بدون ورود به وادی تحلیل وضعیت نظام جمهوری اسلامی، تنها به توصیف جایگاه مفهوم ایدئولوژی نزد اندیشمندان ایرانی بسنده کرده است (دانشور، ۱۳۹۷). مقاله «بررسی انتقادی و روش‌شناختی نظریه نقد ایدئولوژی اسلامی ژیک» به تحلیل ظرفیت‌های نظری و روشی نظریه نقد ایدئولوژی ژیک با اشاره بر تفاوت‌های آن با نظریه گفتمان ارنستو لاکلاو و چانتال موفه پرداخته است. از نظر نگارنده، نظریه نقد ایدئولوژی از لحاظ مفاهیم و ساخت‌های نظری غنی و پر بار بوده؛ اما در مواجهه با متون، فاقد یک روش‌شناسی کاربردی مشخص است (کریمی، ۱۳۹۰). نگارندگان مقاله «امر ایماژینر و سرشت افسون‌ساز ایدئولوژی» نیز بدون اشاره مستقیم به نظم سیاسی ایران، ایدئولوژی را از دریچه رویکرد ایماژینر و با دید منفی نگریسته و بر یکی از ویژگی‌های آن یعنی قلب واقعیات اجتماعی - سیاسی به نفع صاحبان قدرت تأکید دارند (نقیب‌زاده و عطارزاده، ۱۳۹۵). در پژوهشی با عنوان «ایدئولوژی سید قطب و اسلام رادیکال»، نویسندگان به فرایند گسترش افکاری پرداخته‌اند که امروزه مبنای سازمان‌های تروریستی جهان اسلام است. در این مقاله، آثار سید قطب تحلیل می‌شود که در آن‌ها ایدئولوژی در پوششی دینی قرار گرفته است. البته در پژوهش مذکور، ایدئولوژی سید قطب، اساطیری و فرقه‌گرا معرفی می‌شود که مرز روشنی با اندیشه دینی دارد. نگارندگان آن مقاله برای توضیح اسطوره‌های اجتماعی قطب، باستان‌گرایی در دوره پهلوی را مثال می‌زنند و غیر از آن، اشاره دیگری به وضعیت ایران در زمان جمهوری اسلامی ندارند (میراحمدی و مهربان، ۱۳۸۸).

برخی از پژوهش‌ها مناسبات پیرامون ایدئولوژی را در جغرافیای ایران و زمان استقرار و استمرار جمهوری اسلامی بررسی کرده‌اند. پایان‌نامه محمد عبدالله‌پور در دوره کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی با عنوان «ایدئولوژی سیاسی و نظام جمهوری اسلامی» به نقش ایدئولوژی در شکل‌گیری و مانایی جمهوری اسلامی می‌پردازد (عبدالله‌پور، ۱۳۸۷). پایان‌نامه «انقلاب اسلامی ایران، ایدئولوژی و طرح‌واره‌های معرفتی» با نگاهی مثبت به ایدئولوژی، آن را قالبی برای آموزه‌های وحیانی می‌داند که نقش محوری و اصیل در پیروزی انقلاب اسلامی داشته و معتقد

است که این پدیده باید با رویکرد معرفت‌شناختی مورد بررسی قرار گیرد (مصطفوی، ۱۳۹۱). با موضوعی مشابه، نگارنده مقاله «بسیج سیاسی در انقلاب اسلامی ایران و انقلاب ساندنیستی نیکاراگوئه» در مطالعه‌ای تطبیقی، نقش ایدئولوژی در به‌ثمر نشستن انقلاب اسلامی را در کنار ارکانی همچون مشارکت مردمی، رهبری و سازمان‌دهی، بررسی کرده است. در تحقیق مذکور، ایدئولوژی دارای بعد نفی وضع موجود و ترسیم آینده مطلوب است. به‌عبارت دیگر، ایدئولوژی اسلامی با واکنش به وضع موجود در رژیم پهلوی و طرح ایده رستگاری و فلاح دنیوی و اخروی نقش قابل‌توجهی در انقلاب اسلامی داشته است (احمدوند، ۱۳۸۸). مقاله «تبارشناسی گفتار انقلابی امام خمینی (پی‌جویی گسست در بایدها و نبایدهای امام خمینی در دوره‌های مختلف)» نیز که ناپوستگی گفتارهای بنیان‌گذار انقلاب اسلامی را به اثبات رسانده است نشان می‌دهد که ایدئولوژی، غلیظ‌ترین مقوله محتوایی در به‌ثمر نشستن و تثبیت انقلاب است (رضادوست و همکاران، ۱۳۹۲). در مقاله «نسبت فضای اجتماعی با عملکرد نخستین دوره مجلس (۱۳۶۳-۱۳۵۹)» عملکرد نخستین دوره مجلس شورای اسلامی به‌مثابه عرصه منازعات بین گروه‌ها در حوزه‌های قدرت، سیاست، انتخابات و مجلس تحلیل شده است. هرچند این تحقیق در ظرف زمانی سال‌های ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۳ است؛ اما یکی از مهم‌ترین یافته‌های آن بدین شرح است که ایدئولوژی انقلاب اسلامی با ارائه قرائت رسمی از مفاهیمی همچون اسلام، مرزهای میدان قدرت و در پی آن، میدان‌های سیاست، انتخابات و مجلس را محدود کرده و به‌تدریج فضای سیاسی را به انسداد کشانده است (زمانی و همکاران، ۱۳۹۸). نگارنده مقاله «ساختار معنایی نواصول‌گرایان و سیاست خارجی جمهوری اسلامی (۱۳۹۲-۱۳۸۴)» تأثیر ساختار معنایی نواصول‌گرایان را بر سیاست خارجی سنجیده است. در مقاله مزبور ساختار معنایی نواصول‌گرایی که عمدتاً ترکیبی از اسلام سیاسی و ایدئولوژی چپ است، عناصری همچون ثنویت، نسبت دشمنی و دوستی و موعده‌گرایی را دربر دارد. دایره موضوعی بحث تحقیق مزبور، صرفاً طیف سیاسی با عنوان نواصول‌گرایان است که در سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۲ یکی از شعوب قدرت یعنی قوه مجریه را در اختیار داشتند (حداد، ۱۳۹۴). در مقاله «الگوشناسی و بازشناسی انتقادی دموکراسی نزد جریان ایرانی متمایل به لیبرالیسم در دره جمهوری اسلامی»، کثرت‌گرایی معرفتی مبنای دموکراسی کثرت‌گرا در نظر گرفته می‌شود و نگارنده ویژگی اجتماعی و سیاسی آن را ضدیت و گذر از ایدئولوژی عنوان می‌نماید. در این تحقیق، نگرش منفی روشنفکرانی از جمله سروش و شایگان به ایدئولوژی تبیین گردیده و آن مانعی بر سر راه تحقق دموکراسی کثرت‌گرا ارزیابی شده است (سرپرست‌سادات، ۱۳۹۴).

مفهوم نظارت نیز از پیشینه پژوهشی غنی برخوردار است. پایان‌نامه «نظارت بر قدرت سیاسی در اسلام (شیعه)» (محرمی، ۱۳۷۵) و رساله دکتری «مبانی، اصول و سازوکارهای پاسخگویی حاکمان در فقه شیعه» (راجی، ۱۳۹۲) از جمله مواردی هستند که هر یک به‌نحوی بر لزوم وجود نظارت در نظام سیاسی اسلامی تأکید داشته‌اند. مقاله «تحلیلی بر سازوکارهای نظارت و تعادل در روابط بین‌نهادی حاکمیتی نظام جمهوری اسلامی ایران» سازوکارهای نظارت و تعادل در میان نهادهای حاکمیتی در نظام جمهوری اسلامی را بررسی کرده است. نگارنده محترم با شناسایی و تعریف نهادهای حاکمیتی ذیل شش دسته تقنینی، مجری، قضایی، فرهنگی، خدماتی به قشر خاص و پژوهشی و توسعه‌ای به راه‌کارهای مصرح و تلویحاً برآمده از قانون اساسی پرداخته است. درنهایت، ماحصل تحلیل محتوای مقاله در قالب جدول شماره ۱ آن مقاله دسته‌بندی شده است که در سه ستون اصلی نهاد نظارت‌کننده، نوع نظارت و نهاد تحت نظارت مشخص شده‌اند. از آنجاکه هدف آن پژوهش تصریح شفاف بین نهادهای حاکمیتی است، از دید انتقادی خالی بوده و صرفاً به بیان و دسته‌بندی روابط نظارتی پرداخته است (میرمحمدی و همکاران، ۱۳۹۵). پژوهشی دیگر با عنوان «الگوی روابط بین نهادهای حاکمیتی در نظام جمهوری اسلامی ایران» در ارتباط نزدیک با مقاله اخیر، به ترسیم الگوی مطلوب روابط بین نهادهای حاکمیتی در نظام جمهوری اسلامی ایران در چهارچوب قانون اساسی پرداخته است. در این مقاله، ضمن اشاره به کاهش اعتماد عمومی به‌عنوان نتیجه منطقی نارسایی‌ها در ماهیت مردم‌سالاری نظام، ضرورت پرداختن به کاستی‌های نظام، نظارت و تعادل را توجیه می‌کند. درنهایت، نظر نگارندگان بر آن است که تأکید بر نقش شوراهای محلی برای نظارت بر تعیین رؤسای ادارات، اهتمام به نظارت بر اجرای سیاست‌های مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی، پیش‌بینی سازوکار مناسب برای اجرای تحقیق و تفحص مجلس و اعطای حق انحلال مجلس به دولت در کنار سایر موارد می‌تواند در به تعادل کشاندن نظارت مفید باشد. این پژوهش یافته‌های ارزشمندی دارد و به‌درستی به کاستی‌های نظام نظارت و تعادل، از جمله فقدان ابزار مناسب نظارتی برای قوه مجریه یا فقدان سازوکار روشن برای نظارت بر قوه قضاییه اشاراتی داشته است. نکته قابل توجه درخصوص این مقاله آن است که به‌نظر می‌رسد ریشه‌های عدم تعادل در نظارت، از نظر نگارندگان محترم به دور مانده است؛ موضوعی که در حد بضاعت در این نوشتار به آن پرداخته خواهد شد (میرمحمدی و همکاران، ۱۳۹۴).

در تمام پژوهش‌های پیشین، نویسندگان تنها به توصیف آنچه هست بسنده کرده‌اند و به شکلی آرزومندانه، از بایسته‌های نظارت بر قدرت سیاسی قلم زده‌اند؛ درحالی‌که نوآوری

تحقیق حاضر آن است که با دیدی واقع‌گرایانه به مسائل روز ایران، به تحلیل یکی از مهم‌ترین ریشه‌های عدم تعادل در نظارت در جمهوری اسلامی پرداخته است.

پژوهش حاضر در «رویکرد به ایدئولوژی» و «انتقاد واقع‌گرا به وضع موجود» تاحدودی با سه پژوهش دیگر ارتباط دارد. اول، پایان‌نامه «نقد و بررسی نظریه هابرماس درباره رابطه قدرت سیاسی و ایدئولوژی، مطالعه موردی جمهوری اسلامی ایران» (علی‌نژاد مفرد، ۱۳۹۲) که طی آن نگارنده با تشریح نظریه هابرماس، ایدئولوژی را گفتمانی در نظر می‌گیرد که از طریق ابزارهای سلطه و تحریف، به قدرت سیاسی حاکم مشروعیت می‌بخشد. نقطه اختلاف آن پژوهش با تحقیق حاضر این است که نگارنده محترم وضعیت ایدئولوژی در جمهوری اسلامی را کاملاً متفاوت می‌پندارد؛ به طوری که با استناد به مبنای الهی مشروعیت در جمهوری اسلامی، نظریه هابرماس را مطابق با وضع موجود در ایران نمی‌داند. در آن تحقیق نگارنده بدون در نظر گرفتن مختصات ایدئولوژی سیاسی، رابطه این‌همانی بین اسلام و ایدئولوژی برقرار می‌کند. علاوه بر این، ایشان مکانیسم نظارت بر قدرت در ایران را بدون توجه به رویه و صرفاً از دریچه قانون اساسی نگریسته است که این امر سبب شده تا مهار قدرت در جمهوری اسلامی در دیدگاه ایشان دلیلی بر نفی انطباق نظریه هابرماس بر ایران تلقی شده است. نقطه افتراق تحقیق حاضر، اهتمام ویژه به رویه و نحوه عملکرد نهادهای سیاسی است که نتایج متفاوت را به بار می‌آورد.

رساله دکتری «ایدئولوژی، استقلال و بی‌طرفی قضایی» (مقیمیان بروجنی، ۱۳۹۸) با دیدگاهی نقادانه، ایدئولوژی را انگاره‌هایی غیرقابل نقد می‌داند که بسط آن‌ها در یک نظام ایدئولوژیک سبب اخلال در کارکرد قضات بوده است؛ به طوری که هدف قضات ایدئولوژیک نه احقاق حقوق، بلکه خدمت به ایدئولوژی مسلط می‌شود. همان‌طور که از عنوان این رساله برمی‌آید، موضوع تحقیق ایشان در حوزه عملکرد قضات منحصر شده و شامل امر نظارت و یا عملکرد نهاد قوه قضاییه نمی‌شود؛ از این‌رو، به لحاظ دامنه موضوعات مورد تحلیل، با تحقیق حاضر متفاوت است. در نهایت، پایان‌نامه «ایدئولوژی و نظم عمومی در ایران» (عقیقی، ۱۳۹۵) نیز با در نظر گرفتن نظام جمهوری اسلامی ایران به عنوان یک نظام ایدئولوژیک تحدید مالکیت خصوصی، دگردیسی در ساختار امور فرهنگی و تحدید آزادی‌های سیاسی را از اثرات ایدئولوژی بر اقتصاد، فرهنگ و امنیت برشمرده است.

با این تفصیل، پژوهش حاضر به لحاظ اینکه اولاً، اثر ایدئولوژی بر نظارت و تعادل را می‌سنجد؛ ثانیاً، رویکرد نقادانه دارد و ثالثاً، علاوه بر متن اصول قانون اساسی به رویه حکمرانی نیز نظر دارد، با تمامی پژوهش‌ها متمایز بوده و حائز ویژگی نوآوری است.

۲. چهارچوب مفهومی پژوهش

این پژوهش بر تأثیر «ایدئولوژی» بر «تعادل در نظارت» مبتنا دارد. بر این بنیاد، ایدئولوژی به‌عنوان متغیر مستقل و نظارت به‌عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته می‌شوند.

۱-۲. ایدئولوژی

زمانی که اولین بار و در سال ۱۷۹۶ دستوت دوتراسی از واژه ایدئولوژی برای افاده مفهوم «علم ایده‌ها» استفاده کرد (لارین، ۱۳۸۰: ۱۱)، گمان این هم نمی‌رفت که این واژه آستن چه تغییراتی شود. از آن زمان تاکنون، «ایدئولوژی» را با رویکردهای معرفت‌شناختی، روان‌شناختی، فرهنگی و جامعه‌شناختی تعریف کرده‌اند (دانشور، ۱۳۹۷: ۲۳). با توجه به اینکه موضوع مقاله کنترل قدرت سیاسی است، رویکرد اخیر، یعنی جامعه‌شناختی مدنظر قرار خواهد گرفت.

۱-۱-۲. ایدئولوژی در رویکرد جامعه‌شناختی و کارکردهای آن

ایدئولوژی را نظامی از ایده‌های تعیین‌یافته اجتماعی تعریف کرده‌اند که ظرفیت بالایی در ایجاد همبستگی اجتماعی، کنترل اجتماعی و بسیج توده‌ها داشته و وسیله‌ای برای تبدیل افکار و عقاید به اعمال و اهرم‌های اجتماعی هستند (دانشور، ۱۳۹۷: ۲۶). بر این مبنای نهادینه بودن تشیع در ضمیر ایرانیان و وجود گرایش قوی مذهبی در میان مردم ایران، پدید آمدن رویکرد سیاسی در شبکه‌های منسجم و محبوبی مانند مساجد، تکایا و حسینیه‌ها و منابع اقتصادی سرشار که از محل وجوهات شرعی بازاریان متدین تأمین می‌گشت، موجب شد تا مردم طبقه روحانیت را به رهبری شخصیت فرهنگی همچون آیت‌الله خمینی (ره) که به‌واسطه مرجعیت، چهره‌ای شاخص نزد توده‌های مردم بود برای حکومت برگزینند (سمیعی، ۱۳۹۷: ۶۷۳-۶۶۴).

نکته قابل توجه آنکه ایدئولوژی در این رویکرد به مرحله استقرار محدود نمی‌شود و با پا گذاشتن در وادی استمرار نظام سیاسی، نقش پررنگی در حفظ قدرت در میان طرفداران خود بازی می‌کند. همان‌طور که در دهه ۸۰ میلادی حافظه‌کاری نوین به‌مثابه ایدئولوژی برای بنا و حفظ دیکتاتوری سرمایه‌داری در کشورهای آنگلوساکسون عمل کرد (زافیروفسکی، ۲۰۲۳: ۱۶)، اسلام‌گرایی نیز به‌عنوان ایدئولوژی انقلاب اسلامی، در تمامی دوره‌های زمانی پیش از انقلاب (مرحله تأسیس) و بعد از انقلاب (مرحله استمرار) غلیظ‌ترین مقوله محتوایی در سخنان بنیان‌گذار انقلاب اسلامی بوده است (رضادوست و همکاران، ۱۳۹۲: ۸۲).

طی انقلاب اسلامی که پیروزی آن بدون نقش کلیدی مشروعیت‌بخشی اسلام شیعی ممکن

نمود (معدل، ۱۳۸۲: ۲۲۸)، متولیان اسلام سیاسی رهبری جنبش را انحصاراً در اختیار گرفتند (نجف‌زاده، ۱۳۹۵: ۲۷۹-۲۷۸) و به تبیین ایدئولوژی اسلامی - انقلابی پرداختند؛ به عبارت دیگر، از میان بازیگران میدان قدرت آن روزها، انقلابیون مذهبی با نفی سایرین، اندیشه خود را «تنها مسیر انقلاب» معرفی کردند (زمانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۳) و به این صورت، قرائت طیف خاصی از روحانیان از دین که حمایت توده مردم را نیز با خود داشتند، با مختصاتی همچون نقدناپذیری، مطلق‌اندیشی، مرزبندی بین خودی و غیر خودی، توجیه ایدئولوژیک، تحمیل ارزش‌ها و تلاش برای مشروعیت‌بخشی در راستای حفظ وضع موجود به ایدئولوژی حاکم جمهوری اسلامی ایران تبدیل شد.^(۲) در نهایت، با تصویب قانون اساسی ۱۳۵۸ هنجارهایی لازم‌الاجرا شدند که منافع صاحبان قدرت را تأمین و سایر رقبا را حذف می‌کردند (همان: ۱۱۴).

با این توضیحات، مشخص می‌شود که ایدئولوژی به مثابه یک نظام اعتقادی، در یک نظام سیاسی، علاوه بر بسیج مردم برای استقرار، پس از دستیابی به قدرت نیز نقش خود را برای مشروعیت‌بخشی و قدرت حفظ می‌کند. این ارزش‌های نقدناپذیر مدعی جهان‌شمولی بوده و به تمامیت‌خواهی گرایش دارند (آرنت، ۱۳۶۶: ۳۲۶). این ارزش‌ها را طیفی خاص به‌عنوان مرجعی رسمی، تبیین و ارائه می‌کنند (سروش، ۱۳۸۸: ۱۳۷) و بر مبنای همین چهارچوب‌های تعیینی، غیریت‌سازی صورت می‌گیرد. در این حال، موافقان با ایدئولوژی حاکم، «ما» تلقی می‌شوند و بر اشتباهاتشان همواره با تساهل و اغماض نگرسته می‌شود (بشلر، ۱۳۷۰: ۷۹) و در عوض «دیگران»ی که خارج از دایره ترسیم‌شده توسط ایدئولوژی قرار می‌گیرند و خود را با ارزش‌های اعلامی انطباق نداده‌اند، مورد بدبینی خواهند بود (دانشور، ۱۳۹۷: ۲۴۲).

۲-۱-۲. قرائت رسمی از فقه در قامت ایدئولوژی

اگر دسته‌ای از هنجارها با تمام کارکردهای ایدئولوژی از قبیل برانگیختن و بسیج کردن توده مردم برای تأسیس، مشروعیت‌بخشی به نظام سلطه، مرزبندی، تساهل با خودی‌ها و ضدیت با غیر خودی‌ها و ترجیح منافع حاکمان به‌عنوان طبقه‌ای خاص بر حقوق مردم در نظامی وجود داشته باشد، وصف «ایدئولوژیک» بر آن نظام بار می‌شود.

در سوی دیگر، «دین» ماهیتاً امری است تفسیرپذیر، منعطف و مملو از برداشت‌های ناهمسان. وجود اجتهادها و فتاوای مختلف در موضوعات واحد، گواه بر این ادعاست که قرائت‌های فقهی در بسیاری از موارد با یکدیگر متفاوت هستند. ایدئولوژی بودن یا نبودن دین نیز از این قضیه مستثنا نیست. عده‌ای با نگرش مثبت به ایدئولوژی، دین را یک ایدئولوژی دانسته‌اند (مطهری، ۱۳۹۰:

۵۹) و تبعاً تفاوتی میان حکومت دینی با نظام ایدئولوژیک قائل نیستند؛ اما گروهی دیگر با نگاهی منفی به ایدئولوژی، شأن دین را اجل از آن دانسته و دین ایدئولوژیک شده را ابزاری در دست قشری خاص با اهداف خاص نظیر حفظ قدرت می‌دانند (سروش، ۱۳۸۸: ۱۲۸).

طیف نظرات در خصوص اختیارات عالمان دینی (فقها) در زمان غیبت نیز از «عدم تقدم فقیه در امور حسبيه» (کدیور، ۱۳۸۷ الف: ۱۹) تا «تشکیل حکومت» (خمینی، ۱۳۷۸: ۴۳) گسترده است. از همین رو، نه تنها هیچ وفاقی در خصوص نوع حکومت دینی در زمان غیبت وجود ندارد، بلکه حتی در امکان و امتناع تشکیل آن هم اجماعی وجود ندارد؛ اما به طور کلی، بر مبنای منبع مشروعیت، دو قرائت کلی از حکومت دینی وجود دارد؛ دسته اول، قائل به مشروعیت مردمی - الهی (نظریه انتخاب) هستند و دیگری مشروعیت الهی (نظریه انتصاب) را معتبر می‌دانند (کدیور، ۱۳۸۷ ب: ۴۱).

حکومت‌های دینی دسته اول، مشروعیت خود را بر دو محور رعایت ضوابط دین و رضایت مردم استوار کرده‌اند. در این نگرش، زوال هر یک از این دو امر، سالب مشروعیت کل حکومت می‌شود. در چنین حکومتی، دین اصول بسیار عام و کلی راجع به اهداف عالی است و مسیر نیل به آن‌ها توسط عقل جمعی اکثریت متدین تعیین می‌شود. بر این اساس، هیچ برداشتی فهم نهایی از دین تلقی نمی‌شود و شکل حکومت از دایره ذاتیات دین خارج و تابع زمان و مکان است. در این نوع حکومت دینی، خداوند اداره امر سیاسی امت را به خودشان تفویض کرده است و شهروندان به‌عنوان ذی‌شعورانی که مصلحت جمعی و شخصی خود را تشخیص می‌دهند، از بین سلاقی متفاوت، طبق ضوابط اسلام، افضل و اعدل خویش را برای انجام امور به‌عنوان کارگزار انتخاب خواهند کرد. مشروعیت حاکم منتخب متوقف به اراده مردم است و او تحت نظارت مردم قرار دارد. سؤال، انتقاد و در صورت از دست دادن شرایط یا تخلف، عزل وی حق مشروع مردم به‌شمار می‌رود و به لحاظ عقلایی، منصبی مادام‌العمر در نظام سیاسی وجود ندارد (کدیور، ۱۳۷۹: ۱۴۲). هر فقیهی با هر اندیشه‌ای می‌تواند رهبر حزب خاص تلقی شود و اگر توسط مردم انتخاب شود، برای مدت معین اداره امور را بر عهده خواهد داشت. اگر حاکمیت در جلب رضایت مردم ناتوان باشد، با ضعف پایگاه اجتماعی، آرای مردمی را از دست خواهد داد. در این نوع حکومت‌ها جامعه مدنی دینی تشکیل می‌گردد و عقل و خرد ملاک مدیریت در جامعه است و هر کس به اندازه اختیاراتش در برابر مردم مسئولیت دارد.

اما در حکومت‌های دینی با مبنای دوم، مشروعیت از جانب خدا به شخصی اعطا شده است که بر توده مردم به‌مثابه مولی‌علیهم ولایت دارد. اولین نتیجه منطقی چنین دیدگاهی آن است که شخص

منصوب از جانب خدا را نمی‌توان با قوانین بشری محدود کرد. علاوه بر آن، منطبقاً مولی‌علیهم حق نظارت بر ولی خود را نخواهند داشت. در این دیدگاه، همه دین به برداشت خاص مفسر رسمی منحصر می‌شود و سایر نظرات و اجتهادها فسق، خودباختگی و توطئه غیر خودی‌ها تلقی می‌شوند و اجازه اشاعه نمی‌یابند. در این نوع حکومت‌ها، اگر هدایت مردم در گرو سلب آزادی‌ها باشد، بر حاکم شرعاً واجب است که تمام آزادی‌ها و حقوق را به نفع انجام تکالیف الهی تعطیل کند. در این میان، اعتراض به سوءمدیریت در جامعه، اعتراض به ضروریات دین تلقی می‌شود؛ چراکه اگر دین به ایدئولوژی تقلیل یابد، تنها تفسیر و اجتهاد گروهی خاص از فقها رسمیت خواهد یافت و به‌عنوان دین حقیقی معرفی خواهد شد (سروش، ۱۳۸۸: ۱۳۷). برای روشن شدن این قضیه می‌توان به این مورد اشاره کرد که قانون اساسی در اصل ۴ مقرر می‌دارد که کلیه قوانین و مقررات باید براساس موازین اسلامی باشد و شورای نگهبان به‌عنوان مرجع رسمی تفسیر قانون اساسی، در نظر تفسیری شماره ۲۴۳۷ مورخ ۱۳۶۳/۱۰/۱۱ بیان می‌دارد: «تشخیص مغایرت یا انطباق قوانین با موازین اسلامی به‌طور نظر فتوایی با فقهای شورای نگهبان است». نتیجه آنکه در این سازوکار، موازین اسلام به فتوای شش فقیه منصوب تقلیل یافته است.

با این توضیحات، مشخص می‌شود که تقلیل دین به ایدئولوژی، چگونه بر روابط بین نهادهای انتخابی و انتصابی اثر می‌گذارد. در این قسمت، به اشاره‌ای کوتاه بسنده نموده و شرح بحث را به قسمت‌های آتی احاله می‌دهیم. در مورد صلاحیت تحقیق و تفحص مجلس در تمام امور کشور (موضوع اصل ۷۶ قانون اساسی)، شورای نگهبان، مقام رهبری را از شمول عبارت «تمام امور کشور» خارج می‌کند یا در نظر تفسیری دیگر، نظارت رئیس‌جمهور به‌عنوان یک نهاد انتخابی بر نهادهای تحت ولایت رهبری را خلاف شرع اعلام می‌کند که شرح آن در ادامه خواهد آمد. طرفه آنکه اگر در یک حکومت، تنها یک برداشت از دین فهم نهایی تلقی شود و سایر دیدگاه‌های دینی طرد شوند، می‌توان ادعا کرد جنبه قدسی دین پوششی برای عملکرد حاکمان شده و دین صرف اقتدار می‌شود. بدین ترتیب، قرائت طبقه‌ای خاص از دین به‌مثابه ایدئولوژی قد برافراشته و هیچ نقد یا برداشت دیگری را تاب نمی‌آورد. در این حال، اهداف عالیه دین با خواسته‌های سیاسی مخلوط می‌گردد (هوورون، ۲۰۱۶: ۳۰).

۲-۲. تعادل در نظارت

ذات قدرت سیاسی، فراگیر و به‌گفته لرد آکتن، فسادآور است و با توجه به سیطره و هیمنه‌ای که در سطح جامعه سیاسی دارد، در صورتی که مطلق باشد، مطلقاً فسادآور است. با این حال، وجود این شر

برای جامعه مدنی ضروری می‌نماید و از شکل‌گیری چنین قدرتی گریزی نیست؛ با وجود این، پذیرفتنی نیست که حق‌ها و آزادی‌ها و سرنوشت شهروندان در قدرت سیاسی مستحیل شود و زمامداران با استناد به قدرتی که در دست دارند، بر حقوق مردم بتازند. اندیشمندان حقوق سیاسی با اعتراف به عدم امکان حذف چنین قدرتی، راه علاج را در کنترل و مهار قدرت و در یک کلام، نظارت بر نهادهای سیاسی دیده‌اند؛ چراکه از این طریق است که قدرت توسط قدرت مورد نظارت قرار می‌گیرد؛ به طوری که «نه تمایل جابرانه پادشاهان و نه خودسرانگی یا استبداد قانون‌گذاران بتواند به شکل مستقیم به افراد تجاوز کند» (آقای طوق و همکاران، ۱۳۸۹: ۸۴).

تبادل در نظارت به این معنا است که صلاحیت نظارتی در بین نهادها نباید در نموداری هرمی تشکیل و توزیع شود و نهادی در بالای بقیه نهادها قرار گیرد و از نظارت مصون بماند، بلکه نهادها باید به شکل دورانی با ابزار نظارتی مختلف بر هم نظارت داشته باشند تا بدون تفوق بر دیگری، معنای توقف قدرت توسط قدرت محقق گردد. سازوکار نظارت و تبادل در معنای مضیق آن بدین معناست که هر قسم از قوای سه‌گانه در یک نظام سیاسی، قدرت یکدیگر را محدود سازند و در معنای موسع، علاوه بر معنای پیشین، از آن به «پاسخگویی» نهادهای سیاسی در برابر شهروندان و مطبوعات و مانند آن نیز یاد می‌شود (درز و تیلور، ۲۰۲۱: ۴-۵). نمونه این تبادل در میان قوا در نظام‌های پارلمانی به‌وضوح مشخص است و در نظام حقوقی ایران نیز چنین تعادلی را می‌توان تا حدودی در ارتباط قوا با یکدیگر یافت. برای مثال، قوه قضاییه از طریق دیوان عدالت بر آیین‌نامه‌ها و تصمیمات قوه مجریه نظارت دارد و رئیس قوه مجریه نیز با اختیارات حاصل از قانون اساسی، می‌تواند از مسئولان قضایی در خصوص اجرای قانون اساسی توضیحات رسمی بخواهد و مقامات مذکور موظف‌اند توضیحات رسمی را در اختیار وی قرار دهند (سامانه جامع نظرات شورای نگهبان، نظر شماره ۴۲۱۴ مورخ ۱۳۶۰/۱۱/۱).

قوانین اساسی به‌خودی‌خود محدودکننده نخواهند بود مگر آنکه نهادهایی که آن را تفسیر و اجرا می‌کنند نیز مورد نظارت باشد (هولکام، ۱۳۹۶: ۷) و در راستای پاسداشت اصول قانون و منفعت عمومی عمل نمایند. بر این اساس، در مسئله نظارت نباید صرفاً به حاکمیت قانون شکلی التفات داشت و وجود سازوکارهای نظارتی را کافی دانست، بلکه نظارت مطلوب را باید با سنجش آثارش در عرصه عمل مشاهده کرد. ارتقای حاکمیت قانون و به دنبال آن، تضمین حقوق شهروندان و درنهایت، تقویت پایگاه‌های اجتماعی یک نظام سیاسی آثاری است که نظارت مطلوب با خود به همراه دارد؛ در واقع، نظارتی این‌چنینی لازم است تا توازن بین قوای

حکومتی به‌درستی رعایت شود و قدرت سیاسی در راستای تأمین منفعت عمومی و بدون خدشه با حقوق مردم جریان یابد.

نظارت چیزی جز پایش انطباق عمل یک نهاد با قانون نیست و از آنجا که ایدئولوژی جمهوری اسلامی ایران برگرفته از شریعت اسلام است، گویی تمام اعمال نهادهای سیاسی باید منطبق بر قرائت رسمی حکومت از دین باشد؛ اما اینکه این هدف چگونه محقق می‌شود و نظارت و تعادل در نظام سیاسی که مفهومی مدرن است در بطن نظام سیاسی مبتنی بر ایدئولوژی سنتی اسلام چگونه پیاده می‌شود؟ مسئله اصلی این مقاله است.

۳. چهارچوب نظری پژوهش

برخی از محققان نهادگرایی را با سابقه‌ترین رهیافت تحلیلی در علوم سیاسی می‌دانند. به لحاظ تاریخی، نهادگرایی به دو نحله کلاسیک و نوین تقسیم می‌شود. در خصوص نوع کلاسیک این رهیافت ویژگی‌هایی از جمله قانون‌گرایی، ساختارگرایی، کل‌گرایی، رویکرد هنجاری و تاریخ‌گرایی را بر شمرده‌اند (کاظمی، ۱۳۹۲: ۳)؛ به عبارت دیگر، نهادگرایی قانون را به مثابه مجرای برای اعمال حاکمیت دولت در نظر می‌گیرد و همواره ساختارها و صرفاً نهادهای رسمی را بر رفتار فردی مرجح می‌داند. این رهیافت به الگوهای تحولی منتهی به شکل‌گیری سیستم سیاسی اعتنا دارد و ضرورت اصلاح نهادی با هدف تحقق حکومتی مطلوب را سرلوحه کار خود قرار می‌دهد. با این حال، نهادگرایی قدیم، در اثنای سده بیستم، میدان رقابت را به نحله‌های پوزیتیویسمی واگذار کرد و تحت تأثیر رفتارگرایی، به عنوان پارادایم غالب آن سال‌ها به محاق رفت (محلوجی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۰۳).

در اواخر سده بیستم، نهادگرایی جدید با ارتقای مبانی نظری خود بار دیگر پا به عرصه گذاشت. نهادگرایی نوین را در بردارنده ویژگی‌های مهمی ارزیابی کرده‌اند که در تمامی اقسام آن جریان دارد (لاوندز و همکاران، ۱۴۰۲: ۹۵).

اولاً، نهادگرایی جدید نسبت تساوی میان نهادهای سیاسی و سازمان‌های سیاسی را بر هم زده و نهادها را مجموعه‌ای از قواعد در نظر می‌گیرد. برای مثال، در مطالعات در چهارچوب نهادگرایی جدید، وزارت دفاع انگلیس یک نهاد متمرکز در نظر گرفته نمی‌شود، بلکه رویه‌های تصمیم‌گیری درون آن مدنظر قرار می‌گیرد. در این راستا، مارچ و اولسن در یک مثال، کمیته قانون‌گذاری را عرصه‌هایی برای حضور نیروهای اجتماعی و البته مجموعه‌ای از رویه‌ها در نظر گرفتند. ثانیاً، در رویکرد جدید دامنه مطالعات که در رهیافت سنتی (کلاسیک) منحصر در نهادهای رسمی (مثلاً نهادهای مورد تصریح در

قانون اساسی) بود، نهادهای غیررسمی (مثلاً احزاب) و نهادهای ناملموس (مثلاً مؤلفه‌های فرهنگی) را نیز در برمی‌گیرد (محلوجی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۰۶). برای مثال، در مجالس قانون‌گذاری، برخی قواعد مانند ترتیبات رأی‌گیری آگاهانه ارائه می‌شوند و برخی دیگر به شکل قراردادهای نانوشته مثل روابط میان احزاب یا سبک مناظرات در پارلمان و درنهایت، دسته‌ای از مؤلفه‌های سنتی و دیدگاه‌های جامانده از محل زندگی ارائه می‌شوند که هر نماینده در ذهن خود دارد. ثالثاً، درخصوص ویژگی‌هایی همچون ثبات و پویایی نهادها، تمرکز دسته‌ای از نهادگرایان (مشخصاً نهادگرایان تاریخی) بر این موضوع بوده است که چگونه ممکن است فرایندهای تدریجی انطباق نهادی منجر به یک دگرگونی استحاله‌گونه شود. درنهایت، نهادگرایی جدید نهادها را به‌عنوان حاملان ارزش‌ها و قدرت مطالعه می‌کند. پیره معتقد است: «ساختار حکمرانی به لحاظ ارزشی امری بی‌طرف نیست، بلکه حامل و تدام‌بخش ارزش‌های سیاسی است. نهادهای سیاسی توزیع‌کننده قدرت هستند و مشخص می‌کنند که چه کسانی می‌توانند به منابع قدرت دسترسی یابند». این امر ممکن است در قواعد رسمی درج شود؛ اما قراردادهای غیررسمی نیز می‌تواند دارای تأثیرات توزیعی باشد. برای مثال، در برخی کشورها باوجود لغو رسمی قوانین تبعیض‌آمیز نژادی، افسران پلیس سفیدپوست و رنگین‌پوست فرصت‌های متفاوتی داشتند. در نمونه‌ای دیگر، نهادگرایان (در شاخه فمینیست) گزینش‌های سیاسی بر مبنای هنجارهای تبعیض‌آمیز جنسیتی را مورد مطالعه قرار دادند.

با توجه طرح مباحث تمهیدی، در پژوهش حاضر اولاً، صرفاً سازمان‌های سیاسی را مدنظر قرار نداده و توجهی ویژه به رویه‌های منبعث از عملکرد آن‌ها داشته‌ایم. برای مثال، در جای‌جای پژوهش به رویه‌های پایه‌ریزی‌شده توسط شورای نگهبان یا رویه‌های جامانده از اقدامات نهادهای دیگر از جمله ریاست قوه قضاییه پرداخته‌ایم؛ ثانیاً، ایدئولوژی به‌عنوان نهادی ناملموس مورد مطالعه قرار گرفته است که در عین ناپیدایی، اثرات عمیقی بر شیوه عملکرد نهادها داشته است؛ ثالثاً، در این تحقیق فرایند تدریجی طی‌شده توسط نهادها را درنظر داشته‌ایم که در مباحث مربوط به شیوه تأیید صلاحیت داوطلبان مجلس خبرگان به بروز رسیده است و درنهایت، سراسر تحقیق حاضر نمایانگر تعلق صاحبان قدرت سیاسی به دسته‌ای از ارزش‌هاست که این امر سبب شده حاکمان رویکرد کاملاً جهت‌داری در حکمرانی داشته باشند. بر این بنیاد، با توجه به موضوع مقاله پیش‌رو، از چهارچوب نهادگرایی بهره برده‌ایم.

۴. یافته‌های پژوهش

در این قسمت به بررسی این موضوع خواهیم نشست که ایدئولوژیک بودن نظام حقوقی -

سیاسی ایران چه اثراتی بر فرایند تعادل نظارت بر قدرت سیاسی داشته است. در این راستا، در دو بخش کلی، ابتدا نظارت‌های انتصابی بر نهادهای انتخابی و در بخش دوم، چگونگی کنترل قدرت نهادهای انتصابی توسط نهادهای انتخابی بررسی شده است.

۱-۴. تفوق نهادهای انتصابی بر نهادهای انتخابی

هرچند در ترکیب «جمهوری اسلامی» جمهوریت ناظر به شکل حکومت و قید اسلامی مربوط به محتوی آن است؛ اما تعهد به ایدئولوژی اسلامی در شکل حکومت نیز اثراتی داشته است. اگر با این نظر همدل نباشیم که تمام نهادهای حاکم، کارگزار ولی فقیه هستند (کدخدایی و جواهری طهرانی، ۱۳۹۱: ۶۲)، نهادهای حاکمیتی را می‌توان به اعتبار منشأ مشروعیت به انتخابی و انتصابی تقسیم نمود. علی‌رغم اینکه طبق اصل ششم قانون اساسی، اداره امور کشور باید متکی بر آرای عمومی باشد، نهادهای انتصابی با در اختیار داشتن ابزار نظارتی از جمله نظارت انتخاباتی و نظارت تقنینی، نقش پررنگی در کنترل قدرت نهادهای انتخابی بازی می‌کنند.

۱-۱-۴. اقتدارگرایی انتخاباتی^(۳)

هدف از نظارت بر انتخابات، تضمین آزادی انتخابات و برقراری شرایط رقابت منصفانه است و اگر چنین نظارتی با هدف تحدید حق انتخاب شهروندان طراحی شود، آنگاه حکومت به سوی نفی دموکراسی رانده می‌شود؛ حتی اگر نظام نظارتی تحدیدی در قالب قانون مصوب نمایندگان ملت باشد (قاری سیدفاطمی، ۱۳۹۶: ۸۶).

انتخابات در نظام‌های ایدئولوژیک کارزاری است که در آن از یک طرف شهروندان در پی انتخاباتی آزاد، خواستار بر مسند نشاندن نمایندگان هستند که بازتاب‌دهنده اراده آن‌ها باشند و از سوی دیگر، قدرت ایدئولوژیک حاکم تاب پذیرش آرای مختلف را ندارد. ریشه این امر آن است که حکومت‌های ایدئولوژیک برای خود رسالت ویژه هدایت مردم را قائل هستند و در این راستا، مردم را فاقد قدرت تمییز برای تشخیص صلاح خود می‌دانند (کدیور، ۱۳۷۹: ۷۸۵). این مضامین به شکلی، مورخ ۱۳۵۸/۱۲/۲۱، در بیانات آیت‌الله خمینی (ره) در آستانه انتخابات مجلس شورای اسلامی قابل ملاحظه است: «خوف آن دارم که تبلیغات برای اشخاصی که به اسلام و جمهوری اسلامی اعتقاد ندارند و اعمال و گفتار آنان در این یک سال شاهد آن است و اکنون برای راه پیدا کردن به مجلس و کارشکنی و جنجال در محیط مقدس مجلس شورای اسلامی، خود را هوادار اسلام و مسلمانان جا می‌زنند، در قشری از

ملت و جوانان پاکدل تأثیر کند و آرای مقدس خود را به کسانی دهند که به نفع اجانب، با اسلام و جمهوری اسلامی مخالفت اساسی دارند» (خمینی، ۱۴۰۲).

چنین رویکردی، به مرور سبب گردید تا ترتیبات نظارتی خاصی توسط نهادهای غیرانتخابی بر انتخابات عالی‌ترین نهادهای انتخابی از جمله مجالس خبرگان رهبری، شورای اسلامی و ریاست‌جمهوری اعمال گردد.

۲-۱-۴. تفوق فقهای منصوب بر فقهای منتخب

مجلس خبرگان رهبری یکی از نهادهای انتخابی است که وظیفه انتخاب و نظارت بر رهبر را بر عهده دارد. روند نظارت انتخاباتی بر این نهاد و استفاده از معیارهای غیرعینی برای رد صلاحیت نامزدهای این انتخابات، گرایش به تمرکز قدرت در دایره خودی‌ها را به ذهن متبادر می‌کند.

آیین‌نامه اولین دوره خبرگان مقرر می‌داشت که «تشخیص واجدبودن شرایط با گواهی سه نفر از استادان معروف درس خارج حوزه‌های علمیه می‌باشد» (مجلس خبرگان، تبصره یک ماده دوم قانون انتخابات و آیین‌نامه داخلی مجلس خبرگان مصوب ۱۳۵۹/۰۷/۱۰). چنین مکانیسمی بیشترین انطباق را با اهداف مجلس خبرگان داشت؛ چراکه ناظران بر رهبر، با تأیید اساتید حوزه که لزوماً پیوندی با قدرت سیاسی نداشتند صورت می‌گرفت و در این صورت، تنها سنگ محک برای تأیید صلاحیت داوطلبان شایستگی‌های علمی در نظر گرفته می‌شد. در نتیجه، فقهای منتخب مستقل، بدون وابستگی سیاسی و با هر برداشتی از مسئله حکومت می‌توانستند به‌عنوان نماینده مردم انتخاب شوند؛ اما پیش از برگزاری انتخابات دور اول، طی اصلاحاتی، تبصره‌ای بدین شرح به ماده فوق اضافه شد: «کسانی که رهبر صریحاً و یا ضمناً اجتهاد آنان را تأیید کرده است ... نیازمند به ارائه گواهی مذکور نمی‌باشند» (مجلس خبرگان، ماده ۳ قانون اصلاح و تکمیل قانون انتخابات و آیین‌نامه داخلی مجلس خبرگان مصوب ۱۳۶۱/۵/۱۲). با این تبصره، به رهبری این اختیار داده شده که صلاحیت علمی ناظران خود را تأیید کند! در گام بعدی اصلاحات با حذف مرجعیت اساتید حوزه، اختیار تأیید یا رد صلاحیت فقهای منتخب مردم منحصراً در اختیار رهبر و فقهای منصوب ایشان قرار داده شد.^(۴) البته با اصلاحات سال ۱۴۰۲، مدرک سطح چهار حوزه، تأیید کتبی از مدیر حوزه‌های علمیه قم، خراسان رضوی و اصفهان و مدرک افتاء برای داوطلبان اهل سنت می‌تواند از تأیید اجتهاد توسط رهبر یا اکثریت فقها یا شرکت در آزمون کفایت نماید؛ اما در حال، «مرجع تشخیص دارا بودن شرایط داوطلبان، فقهای شورای نگهبان می‌باشند» (مجلس خبرگان، ماده ۱۳ قانون انتخابات مجلس خبرگان رهبری). در چنین وضعی که شبیه دور

مطرح می‌شود (هاشمی، ۱۳۹۲: ۴۸)، رویه عملی شورا می‌تواند معیاری برای قضاوت افکار عمومی باشد که ملکه عدالت و تقوا تا چه حدی مانع اعمال سلیقه شخصی یا جهت‌گیری سیاسی شده است.

در حکومت ایدئولوژیک، تنها یک قرائت رسمیت می‌یابد و دیگر آرا فرصت مشارکت در قدرت سیاسی را نمی‌یابند. در مسئله نظارت بر رهبری، عده‌ای از فقها به نظارت حداکثری و دسته‌ای دیگر به نظارت حداقلی رأی داده‌اند (جوان آراسته، ۱۳۸۸: ۲۱۷-۲۱۰). از فقهای قائل به نظارت حداکثری آیت‌الله سید علی محمد دستغیب است که پیش از اجلاس هشتم خبرگان رهبری در سال ۱۳۸۹، طی نامه‌ای خطاب به نمایندگان خبرگان، که خود عضوی از آنان بود، وظیفه دینی، شرعی و عرفی این مجلس را یادآورد شد.^(۵) متعاقب انتشار این نامه که به‌نوعی، انتقاد از برخورد حکومت با اتفاقات سال ۱۳۸۸ بود، فقهای شورای نگهبان صلاحیت ایشان را برای دوره بعدی انتخابات رد کردند.

در نظر پل دومان، امری که در ایدئولوژی به‌عنوان امر واقع، نمود می‌یابد مابازای واقعی و بیرونی ندارد و «حقیقت» در دستگاه‌های ایدئولوژی، امری مجازی است (احمدی و کریم‌زاده، ۱۳۹۴: ۳۰). بر این مبنا، ماده ۱۱ قانون انتخابات مجلس خبرگان شرایطی را برای گزینش داوطلبان مقرر می‌دارد^(۶) که دست‌ناظر انتخاباتی را برای رد صلاحیت داوطلبین باز می‌گذارد؛ چراکه برخی از این شرایط نمود عینی ندارند تا بتوان با استمساک بر آن‌ها تطبیق یا عدم تطبیق اوضاع داوطلب با شرایط قانونی را سنجید و امر تأیید صلاحیت صرفاً بر پایه نظر شخصی مفسران رسمی ایدئولوژی اعمال می‌گردد تا جایی که فقهای شورای نگهبان گاهی، نه علم و توانایی اجتهاد داوطلبین، بلکه میزان «تقوا»ی آن‌ها را ملاک تأیید و رد صلاحیت قرار دادند. به‌عنوان مثال، آیت‌الله اسدالله بیات زنجانی از مراجع تقلید که خود نیز سابقه رد صلاحیت توسط شورای نگهبان را دارد، در خصوص رد صلاحیت یکی از نامزدهای انتخابات مجلس خبرگان بیان داشته‌اند: «یکی از فقهای شورای نگهبان پس از آن (رد صلاحیت آقای مروجی) اعلام کرد ایشان از نظر علمی خوب بود؛ اما یک ذره تقوایش کم بود.» («گفت‌وگوی روزنامه اعتماد ملی پیرامون رد صلاحیت‌های خبرگان سال ۱۳۶۹»، وب‌سایت آیت‌الله اسدالله بیات زنجانی، www.bayat.info).

۳-۱-۴. توسعه صلاحیت ناظر منصوب و نظارت بر پایه موازین ایدئولوژیک

شورای نگهبان با تفسیری به نفع مفسر، صلاحیت نظارت انتخاباتی خود را به تمامی مراحل

از جمله تأیید و رد صلاحیت داوطلبان تعمیم داده است (مجلس خبرگان، نظر تفسیری شماره ۱۳۳۴ مورخ ۱۳۷۰/۳/۱). مهم‌ترین دلیل ناخوانایی چنین تفسیری با روح قانون اساسی، توجه به هدف و انگیزه مردم ایران از قیام علیه نظام سلطنتی، یعنی خارج کردن قدرت از دست طبقه‌ای خاص و حاکمیت مردم بر حق تعیین سرنوشت خود است (اطاعت، ۱۳۸۳: ۴۸)؛ چراکه نظارت استصوابی راه را برای ترجیح منافع شخصی و گروهی می‌گشاید (پاوری، ۱۳۹۶: ۲۲۱) و اصل حاکمیت مردم بر سرنوشت اجتماعی خویش را در معرض تردید قرار می‌دهد.^(۷)

قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی مصوب ۱۳۷۸ شرایطی را برای انتخاب‌شوندگان مقرر می‌کند^(۸) که با عبور از منطق حقوقی، صرفاً با دلایل ایدئولوژیک، قابل توجیه هستند و احراز وجود آن‌ها جز از راه نقض اصل بیست‌وسوم میسر نیست. تفسیرپذیری و عینی نبودن شروطی همچون عدم التزام عملی به نظام، شائبه مهندسی انتخابات را به افکار عمومی القا می‌نماید؛ از این رو، کمتر انتخاباتی بوده که با نقدهایی به شورای نگهبان همراه نباشد.

برای مثال، رد صلاحیت گسترده نمایندگان مجلس ششم که عمدتاً امضاکنندگان نامه جام زهر^(۹) بودند تحصن و اعتراض آن‌ها را به دنبال داشت. در نمونه دیگر، در انتخابات مجلس شورای اسلامی سال ۱۳۹۴ یکی از داوطلبان نمایندگی حوزه انتخابیه اصفهان، حدنصاب لازم آرا را برای کرسی نمایندگی مجلس به دست آورد، ولی شورای نگهبان پس از برگزاری انتخابات و اعلام نتایج، صلاحیت او را رد کرد. به این ترتیب، آرای ۱۹۳ هزار شهروند (مشرق نیوز، ۱۳۹۴) توسط شورای دوازده نفره نگهبان باطل اعلام شد. جالب آنکه دلیل حذف ایشان نه بی‌کفایتی سیاسی، بلکه صرفاً رعایت نکردن سبک زندگی و ارزش‌های رسمی بود! (پاوری، ۱۳۹۶: ۲۲۴) این موارد شاهدهی است بر این مدعا که «هر گروه یا فردی عادت‌واره‌ای (به معنای اصول تکثیرگر رفتارهای متمایز و متمایزکننده) ناساز» با باور رسمی جامعه داشته باشد از بلوک قدرت دور می‌شود و دوری و نزدیکی به قدرت، نقش غیرقابل انکاری در توزیع قدرت سیاسی ایفا می‌کند (زمانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۵).

یکی از اعضای مجلس خبرگان قانون اساسی به درستی در نقد این نوع نظارت بیان می‌دارد: «گواهی می‌دهم که نظارت استصوابی مورد عمل آقایان با هدف تصویب اصل نودونهم قانون سازگار نیست و با روح آن در تضاد کامل می‌باشد. نظر به اینکه در رژیم سابق، انتخابات آزاد نبود و شاه و مجریان دخالت کرده و کسانی را بر مردم تحمیل می‌نمودند، برای جلوگیری از این امر، شورای نگهبان، که به نظر مقدس‌ترین نهاد بود، به‌عنوان ناظر بر انتخابات تعیین شد تا جلو دخالت‌های ناروا را بگیرد و آزادی انتخابات که حق ملت است تأمین گردد» (منتظری، ۱۴۰۲: ۲۴۳).

۳-۴-۱. تقرب به ایدئولوژی به‌مثابه ملاک تأیید صلاحیت رئیس‌جمهور

برای ریاست‌جمهوری شرایطی مانند تقوی و اعتقاد به مبانی جمهوری اسلامی در اصل یکصد و پانزدهم به چشم می‌خورد. البته شورای نگهبان معیارهای ایدئولوژیک دیگری را نیز در صلاحیت اشخاص دخیل می‌داند. برای مثال در رد صلاحیت یکی از نامزدها در انتخابات ۱۴۰۰ به «مواضع سیاسی و اظهارات در موضوعات و مقاطع مختلف از جمله فتنه سال ۱۳۸۸» و «عدم ساده‌زیستی» در کنار سایر دلایل اشاره کرده است (وب‌سایت فارس نیوز، ۱۴۰۰).

در حالی که قانون اساسی در مقدمه خود، حکومت در اسلام را برخاسته از موضع طبقاتی و سلطه گروهی نمی‌داند؛ اما رویه نهاد ناظر بر انتخابات ریاست‌جمهوری شائبه جهت‌گیری سیاسی و گروه‌بندی را به ذهن متبادر می‌کند. «شیفتگی» اعضای شورای نگهبان نسبت به کاندیدای خاص در انتخابات سال ۱۳۸۴ و ۱۳۸۸ (گرجی از ندریانی، ۱۳۹۷: ۱۶۶) و همچنین، بیانیه حمایتی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم (وب‌سایت جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۹۶) به ریاست یک عضو فقیه شورای نگهبان و عضویت چند فقیه دیگر شورا، از یکی از کاندیداهای انتخابات سال ۱۳۹۶ نمونه‌هایی از حمایت‌های ناظر انتخابات از جریانی خاص است.

سوگیری‌های شورای نگهبان در چینش ترکیب نامزدهای ریاست‌جمهوری سال ۱۴۰۰ تاحدی بارز بود که مجمع مدرسین و محققین حوزه علمیه قم در بیانیه‌ای اعلام داشت: «با توجه به رد صلاحیت گسترده نامزدها، همه می‌دانند این انتخابات فرمایشی، بی‌رونق و فاقد رقابت و با مشارکت حداقلی خواهد بود و مسئولیت آن با شورای نگهبان است» (وب‌سایت انصاف، ۱۴۰۰). مضافاً چینش نامزدهای این انتخابات بیشتر از همیشه جنبه سیستماتیک به خود گرفته بود؛ چراکه در این انتخابات سه نفر از حقوقدانان شورای نگهبان که وظیفه احراز صلاحیت کاندیداها را داشتند، توسط یکی از نامزدها، برای سمت ریاست قوه قضاییه، به مجلس معرفی شده بودند؛ در واقع، کسانی که منصوب ایشان بودند، اینک در مقام تأیید و رد صلاحیت خود آن شخص و رقبای سیاسی وی برآمدند.

در نهایت، ایدئولوژی سیاسی حاکم در جمهوری اسلامی و لوازم آن سبب گشته تا شورای نگهبان معیارهایی فراتر از شرایط مندرج در قانون برای تأیید صلاحیت اشخاص در نظر گیرد که در برخی مواقع، کاملاً صبغه مرزبندی‌های ایدئولوژیک دارد؛ در واقع، رویه شورای نگهبان در خصوص نظارت بر انتخابات سه‌گانه موضوع اصل ۹۹ نمایی از اقتدارگرایی انتخاباتی را به نمایش می‌گذارد. این مفهوم به این معناست که در برخی نظام‌ها، انتخابات به‌طور شدید، گسترده و سیستماتیک در سیطره حکومت قرار دارد؛ تاحدی که آن را از حالت دموکراتیک خارج می‌سازد.

۲-۴. نظارت تقنینی: تقلیل مفهوم موازین / اسلام و طرق فوق‌العاده نظارت

نظام سیاسی ایدئولوژیک می‌کوشد با استفاده از همه ظرفیت‌های موجود، از جمله قانون‌گذاری، واقعیات و مقتضیات روز زندگی شهروندان را در قالب الگوی مطلوب خود تثبیت کند (دانشور، ۱۳۹۷: ۲۶۹). بر این اساس، اینکه در ایران کنترل قوانین به جای یک بدنه مستقل و قضایی بر عهده نهادی منصوب و سیاسی باشد، با منطق ایدئولوژیک سیستم خوانایی دارد. انتصاب اعضای شورای نگهبان توسط عالی‌ترین مقام سیاسی ایران به‌طور مستقیم و غیرمستقیم و همچنین، شرط فقاقت و عدالت برای شش فقیه عضو، حد‌اعلای سیاسی بودن (جلالی، ۱۳۸۳: ۵۸) و ایدئولوژیک‌بودن این نهاد را به‌خوبی نشان می‌دهد.

به‌موجب اصول متعدد قانون اساسی^(۱۰) تمامی قوانین و مقررات از جمله تمامی مصوبات مجلس شورای اسلامی نمی‌تواند با موازین اسلام مغایر باشد و این مهم به تشخیص شورای فقهی منصوب رهبری است. مقصود قانون‌گذار اساسی از عبارت موازین اسلام آن بود که اجتهاد فقها باید حول محور تشخیص مسلمات اسلام باشد و آنان مصوبات را با موازین اسلام بسنجند، ولو آن قطعیات با فتوای شخصی‌شان سازگار نباشد، نه آنکه مصوبات را با نظر شخصی‌شان تطبیق دهند (سروش، ۱۳۸۸: ۱۳۶). آن‌چنان‌که طبق نظر آیت‌الله خمینی: «شورای نگهبان نمی‌گوید که خلاف فتوای من است یا خلاف فتوای زید است. او می‌گوید خلاف اسلام است» (همان: ۱۳۷)؛ «باین‌حال، شورای نگهبان در رویه خود، بارها مسلمات و قطعیات دین اسلام را به «فتوای امام خمینی»،^(۱۱) «نظر رهبری»^(۱۲) و «فتوای شخصی فقهای شورا» (نظر تفسیری شماره ۲۴۳۷) تقلیل داده است. البته دگرگونی مفهوم موازین شرعی در این نقطه متوقف نمی‌شود و فقهای منصوب حتی «الزام دستگاه‌های فرهنگی زیرمجموعه رهبری به همکاری با وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و سازمان اداری و استخدامی کشور» را نیز خلاف موازین شرع می‌دانند! (نامه شماره ۱۰۲/۴۰۰۷۵ مورخ ۱۴۰۲/۱۰/۱۹ شورای نگهبان درخصوص لایحه برنامه پنج‌ساله هفتم پیشرفت جمهوری اسلامی ایران).

علاوه بر لزوم انطباق با شرع تشخیصی فقهای شورای نگهبان، مصوبات نمایندگان مردم با محک سیاست‌های کلی نظام نیز کنترل می‌شوند. در سال ۱۳۷۷ مقام رهبری صلاحیت نظارت بر سیاست‌های کلی را به مجمع تشخیص مصلحت نظام تفویض کرد و در پیوست حکم دوره هشتم مجمع تشخیص ابلاغی ۱۳۹۶/۵/۳۰ دستور به انتقال وظایف نظارتی به جمع برگزیده‌ای به انتخاب مجمع نمود. مجمع نیز در ماده ۶ و ۷ اصلاحات مقررات نظارت بر حسن اجرای سیاست‌های کلی نظام، مقرر می‌دارد: «رئیس مجلس موظف است پس از

اعلام وصول لوایح و طرح‌ها در مجلس، نسخه‌ای از آن‌ها را برای رئیس هیئت‌عالی نظارت بر سیاست‌های کلی نظام ارسال کند تا از طریق دبیرخانه در اختیار اعضای هیئت‌عالی و کمیسیون‌های مرتبط قرار گیرد» و «رئیس مجلس شورای اسلامی نسخه‌ای از مصوبات مجلس را هم‌زمان با ارسال به شورای نگهبان، برای رئیس هیئت‌عالی نظارت ارسال می‌کند. رئیس هیئت‌عالی نظارت مصوبه مذکور را به منظور بررسی مغایرت یا عدم انطباق با سیاست‌های کلی نظام از طریق دبیر مجمع به کمیسیون‌های تخصصی مجمع ارجاع داده تا در مدت تعیین‌شده اظهارنظر کنند». این درحالی است که قانون اساسی نظارت بر مصوبات مجلس را منحصرأ در صلاحیت شورای نگهبان دانسته است. صلاحیت مجمع تشخیص نیز در اصل ۱۱۲ منحصر است در تشخیص مصلحت در موارد اختلاف مجلس و شورای نگهبان و مشورت به رهبر و سایر وظایفی که در قانون اساسی ذکر شده است. به این ترتیب، یک نهاد انتصابی دیگر بر مصوبات نمایندگان مردم نظارت می‌کند و دایره اختیارات و صلاحیت عام نمایندگان توسط این سازوکار جدید مضیق‌تر شده است. حال آنکه اصل ۷۱ صلاحیت عام قانون‌گذاری را در حدود مقرر در قانون اساسی برای مجلس شورای اسلامی به رسمیت می‌شناسد؛ اما به تریبی که گذشت، مجمع نیز به عنوان ناظری جدید، به شکل فعال بر مصوبات مجلس شورای اسلامی اعمال نظارت می‌نماید.

ایدئولوژی مسلط در جمهوری اسلامی، طرق فوق‌العاده‌ای نیز برای نظارت بر منتخبین مردم در قانون‌گذاری دربر دارد. برای مثال، طرح قانون اصلاح قانون مطبوعات درحالی‌که فوریت آن نیز به تصویب رسیده بود، در ۱۶ مرداد ۷۹ با حکم حکومتی رهبری از دستور کار خارج شد (وبسایت فارس نیوز، ۱۳۸۹). اصلی‌ترین مستمسک برای توجیه قانونی حکم حکومتی، بند ۸ اصل یکصد و دهم است که استفاده از آن را در مواقعی که معضلات نظام از طرق عادی قابل حل نیست در اختیار رهبری گذاشته است. باین حال، معضل تلقی کردن ارائه یک طرح از سوی نمایندگان ملت و همچنین، نادیده گرفتن طرق عادی نظارت بر مصوبات مجلس از جمله نظارت شورای نگهبان در این مورد قابل تأمل است.

۳-۴. عدم کامیابی در توقف قدرت نهادهای انتصابی

طبق منطق حقوقی، تمامی نهادهای سیاسی صلاحیت خود را به واسطه قانون اساسی از مردم دریافت کرده‌اند؛ بنابراین، لازم است شهروندان از طریق نمایندگانشان بر تمامی امور نظارت کنند. البته لازمه این امر مهم نهادینه‌شدن نظارت عمومی بر حوزه‌های سیاست و اشراف

نمایندگان مردم بر تمامی تصمیمات سیاسی است (کدیور، ۱۳۹۳: ۲۸۴). از همین رو، در قانون اساسی صلاحیت‌های نظارتی نسبتاً معتناهی برای نهادهای انتخابی در نظر گرفته شده است. طبق این قانون، جمعی از فقهای منتخب مردم^(۱۳) در مجلس خبرگان رهبری، باید بر بقای رهبری بر شرایط قانونی نظارت کنند. همچنین، نمایندگان مردم در مجلس شورای اسلامی از طریق تحقیق و تفحص باید بتوانند بر تمام امور کشور اشراف داشته باشند. در نهایت نیز رئیس‌جمهور، به‌عنوان بالاترین مقام رسمی انتخابی، باید صلاحیت پیگیری اجرای قانون اساسی در تمام نهادهای سیاسی کشور را دارا باشد. درج چنین صلاحیت‌هایی در قانون اساسی به جهت کنترل قدرت و جلوگیری از انحراف نهادهای سیاسی بوده است؛ اما این هنجارهای عالی در پیچ‌وتاب رویه حکمرانان دچار دگرگونی‌هایی شده است.

۴-۴. قرائت رسمی: تنافی ولایت و نظارت^(۱۴)

قانون اساسی دربردارنده اصول مدرنی همچون تفکیک قوا و به‌رسمیت‌شناختن حق حاکمیت مردم است؛ درعین‌حال، نظام جمهوری اسلامی بر الگوی پیشامدرن فقهی مبتنی است. حاصل این دو امر آن است که پیرامون نظارت بر مقام رهبری، رویکرد کج‌دار و مریزی اتخاذ شده است. در این میان، عده‌ای با تأکید بر لزوم رعایت قانون اساسی و تلاش در راستای انطباق مفاهیم مدرن با مفاهیم پیشامدرن فقهی، نظارت بر شخص اول را نه‌تنها ممکن، بلکه لازم می‌انگارند. در نظر ایشان، قدرت سیاسی امانتی است در دست حاکم اسلامی که نباید آن را در جهت منافع گروهی خاص به‌کار بندد و شهروندان در این جهت حق نظارت بر حاکمان را دارند (حبیب‌نژاد و عامری، ۱۳۹۶: ۱۱۰-۱۰۶)؛ چراکه مطلق‌الید بودن حاکم اسلامی خطر بروز استبداد دینی را به دنبال دارد. طبق این دیدگاه، خداوند حق مردم و حاکم را در عرض هم تشریح کرده است که باید در عرض هم به جریان بیفتد (جعفرپیشه، ۱۳۸۳: ۵۲).

در مقابل، قرائت ایدئولوژیک از امر نظارت بر شخص اول قرار دارد. طبق این دیدگاه، حکومت عقد نیست که طی قراردادی به نام قانون اساسی، حدود اختیارات حاکم و آزادی‌های شهروندان در آن تنظیم گردد؛ بلکه از سنخ ولایت است و مردم به‌سان مولی‌علیهم، حقی بر عزل و نصب و نظارت بر ولی خود ندارند (جوادی آملی، بی‌تا: ۱۷۸-۱۶۲). در این دیدگاه، بحث نظارت اساساً با مبانی ولایت فقیه همخوانی ندارد. رسمیت‌یافتن دیدگاه اخیر، نظارت بر رهبری و نهادهای تحت‌نظر ایشان را با موانعی روبه‌رو ساخته است؛ تاحدی‌که شورای نگهبان

به‌عنوان مرجع تشخیص موازین شرعی، نظارت رئیس‌جمهور - که برگزیده مردم است - بر نهادهای تحت ولایت رهبر را خلاف شرع می‌داند!^(۱۵)

چنین تفسیری از شرع توسط فقهای شورای نگهبان، علاوه‌بر اینکه حق نظارت رئیس‌جمهور بر نهادهای تحت نظر رهبری را نادیده می‌گیرد، ابتکار عمل وضع قوانین نظارتی بر نهادهای تحت نظر رهبر از مجلس شورای اسلامی را نیز سلب کرده است؛ چراکه صلاحیت قانون‌گذاری مجلس شورای اسلامی، در مواقعی که آن را در راستای اعمال نظارت بر نهادهای زیر نظر رهبری به‌کار برده است، در مواردی به بهانه مخالفت با موازین اسلام توسط شورای نگهبان محدود شده است (رستمی و قطبی، ۱۳۹۳: ۷۷)؛ درواقع، شورای نگهبان که باید تطابق قوانین با شرع را بسنجد، با برداشت خود از شرع عملاً در راه تمرکز قدرت قدم برداشته است. در این حالت، مجلس شورای اسلامی با مستثنا کردن نهادهای زیرنظر رهبری از قوانین یا منوط‌کردن نظارت بر آن‌ها، به اذن رهبری ایرادات را برطرف کرده است. برای مثال، قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد که برای مبارزه با کسب هرگونه منفعت یا امتیاز مستقیم یا غیرمستقیم برای خود یا دیگری، با نقض قوانین و مقررات کشور تصویب شده بود در بند ۲ ماده ۲ شمول واحدهای زیرنظر رهبر را منوط به موافقت ایشان کرده است.

مهم‌ترین اثر رسمیت‌یافتن چنین دیدگاهی، در نحوه عملکرد مجلس خبرگان بروز می‌نماید. امر نظارت خبرگان بر رهبری در جمهوری اسلامی ایران درست در برهه‌ای که باید پایه‌گذاری می‌شد، به دلیل کاریزمای آیت‌الله خمینی (ره) چندان جدی گرفته نشد (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۵ ب: ۱۲۶)، چراکه در آن دوره، اعضای خبرگان همگی شاگردان ایشان بودند و قدرت کافی برای نظارت بر ایشان را نداشتند (ورعی، ۱۳۹۸: ۲۳۲). در دوران پس از آیت‌الله خمینی (ره)، به دلیل گسترش تشکیلات نهادهای زیر نظر رهبری، توجه به نقش خبرگان اهمیت بیشتری یافت. باوجود این اصلاحاتی که به شرح گذشته در شیوه انتخابات مجلس خبرگان صورت گرفت، مبتنی بر قرائت ایدئولوژیک و در راستای تضعیف نظارت بر مقام رهبری بود. نتیجه آنکه با چنین مکانیسمی، مجلس خبرگان که می‌بایست با پایش دقیق، بقای رهبر بر شرایطی همچون بینش صحیح سیاسی و اجتماعی، مدیریت کافی، فقاقت و عدالت را مورد نظارت قرار دهد، «تحت شعاع رهبری» (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۵ الف: ۴۷) قرار گرفته و نتوانسته آن‌چنان‌که شایسته است، مسمی نظارت را به‌جا آورد. تا جایی که چنین حقی را برای رهبر قائل شده‌اند که بنابر مصلحت تشخیصی، مانع برگزاری اجلاس خبرگان در برهه‌ای خاص شود (یزدی، ۱۳۸۵: ۸۲).

آقای رفسنجانی اظهار داشتند: «بنا بود هر نهادی که تحت امر رهبری است به مجلس خبرگان فراخوانده شود و گزارش کارهای خود را به خبرگان بدهد...؛ اما وقتی از بعضی از این نهادها دعوت شد که در جلسه خبرگان حضور پیدا کنند تا گزارش عملکرد خودشان را بدهند، دفتر رهبری مانع شد. گفتند رهبری نظرشان این است که این موضوع جزء وظایف خبرگان نیست» (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۵ الف: ۳۵)، در واقع، چنین به نظر می‌رسد که نظر رهبری بر آن بوده است که خبرگان صرفاً در انتصابات ایشان نظر کنند که آیا انتصاب فلان شخص خدشه‌ای به شرایط رهبری وارد کرده است یا نه، و حق نظارت بر آن نهاد خاص زیر نظر را ندارد. در اینجا باید گفت که بخش قابل توجهی از عملکرد رهبری از طریق تأسیس شوراهایی است که جایگاه قانونی و ناظر مشخصی ندارند. در این حال، منع ایشان از نظارت مجلس خبرگان بر چنین دستگاه‌هایی عملاً قدرت سیاسی را از حالت نهادینه‌شده و حقوقی خارج می‌سازد؛ چراکه نظارت امری مستمر است. در خصوص انتصابات رهبری ممکن است شخصی در لحظه انتصاب دارای شرایط کافی باشد؛ اما در روز بعد از انتصاب، عملکردش به نحوی باشد که او را از صلاحیت تصدی آن منصب ساقط کند. در این حال، عدم عزل او از طرف رهبری باید توسط شورای خبرگان پیگیری شود. همچنین، با توجه به دستگاه‌های عربی و طویلی همچون شورای عالی انقلاب فرهنگی و شورای عالی هماهنگی اقتصادی سران قوا که در فضای اختصاصی مجلس و قوه مجریه مداخله می‌کنند، خلاف شرع پنداشتن کسب اطلاع رئیس‌جمهور از دستگاه‌های زیر نظر رهبری و وضع قواعد نظارتی از طریق قانون‌گذاری مجلس و همچنین، عدم تسری نظارت خبرگان بر نهادهای زیر نظر رهبری، عملاً نهادهایی را پدید آورده است که هیچ ناظری ندارند؛ چراکه طبق نظر رهبری، عملکرد این دستگاه‌ها از رهبر جداست؛ بنابراین، در حیطه نظارتی مجلس خبرگان نمی‌گنجد و درعین حال، شورای نگهبان این نهادها را به دلیل انتساب به رهبر، قابل نظارت توسط نهادهای نظارتی نمی‌داند!

در نهایت، به نظر می‌رسد این قرائت از ولایت فقیه که در آن رهبر مافوق همه نهادها است و نهادهای فرودین نمی‌توانند بر وی نظارت کنند، در نظام حقوقی ما رسمیت یافته است و از آنجاکه در قانون، قوای سه‌گانه تحت ولایت مطلقه ایشان‌اند، از اساس مقام رهبری با قدرت و اختیارات بسیار گسترده، نه توسط مجلس خبرگان، نه مجلس شورای اسلامی و نه رئیس‌جمهور، قابل نظارت مؤثر نیست؛ به عبارت دیگر، آن‌طور که برخی نویسندگان اذعان داشته‌اند، برخلاف اصل لزوم تناظر مسئولیت و اختیارات، نظارت بر رهبر در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران نوعی نظارت خفیف است (حسین دوست و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۸۵) که این امر به‌صراحت با اصل

حاکمیت قانون که هیچ فردی را بالاتر از قانون نمی‌داند (استین، ۲۰۱۹: ۱۹۲) و قانون اساسی که مقام رهبری را مسئول همه امور و در برابر قانون برابر با مردم می‌داند (اصل ۱۰۷ قانون اساسی)، منافات جدی دارد. گزارش کمیسیون تحقیق مجلس خبرگان از عملکرد رهبری که طی آن با عباراتی غیر معمول برای یک نهاد ناظر به تجلیل^(۱۶) از عملکرد ایشان پرداخته است می‌تواند شاهدی بر این مدعا باشد: «در بررسی‌های این کمیسیون در هیچ‌کدام از اوصاف و شرایط مذکور در اصل پنجم و یکصد و دهم قانون اساسی در این مدت بیست سال و اندی در وجود رهبر عزیزمان نه تنها کم و کاستی مشاهده نشد، بلکه هر مقدار زماناً جلوتر می‌رویم صفات لازم مزبور درخشان‌تر، مخصوصاً درایت و مدیریت در حد اعلا در ایشان متجلی می‌شود و بی‌اختیار آیه شریفه "اللہ أعلم حیث یجعل رسالہ" را در ذهن انسان تداعی می‌نماید».^(۱۷)

۴-۵. تحدید حق^(۱۸) تحقیق و تفحص مجلس شورای اسلامی

نمایندگان مردم باید بر مقامات و نهادهای حکومتی نظارت داشته باشند تا حق‌ها و آزادی‌های مردم تضمین شود و حاکمان از صلاحیت‌های قانونی خود تجاوز نکنند. بر این اساس، قانون اساسی در اصل ۷۶ تحقیق و تفحص در تمام امور کشور را در صلاحیت مجلس شورای اسلامی می‌داند تا از این طریق، منتخبان مردم که صاحبان حکومت و حق تعیین سرنوشت خود هستند، بتوانند در تمام امور حکومتی نظارت داشته باشند؛ اما تحقیق و تفحص به‌عنوان ابزار نظارتی یک نهاد انتخابی در کنترل قدرت نهادهای انتصابی رنگ باخته است.

در سال ۱۳۶۷ رئیس کمیسیون شوراها و امور داخلی مجلس شورای اسلامی در نامه‌ای خطاب به دبیر شورای نگهبان، ایشان را برای تحقیق و تفحص در خصوص علت ابطال انتخابات پانزده حوزه انتخابیه در مرحله اول دوره سوم به مجلس دعوت می‌کند. در پاسخ شورای نگهبان در نظر تفسیری شماره ۳۳۴۴ مقام رهبری، مجلس خبرگان^(۱۹) و شورای نگهبان را به دلیل اینکه مافوق مجلس شورای اسلامی هستند از شمول این اصل مستثنا می‌کند؛ درحالی‌که فلسفه وجودی ناظر اساسی صرفاً تقیید قدرت و صیانت از نظم دموکراتیک مبتنی بر قانون اساسی است. شورای نگهبان به‌عنوان مرجع تفسیر قانون اساسی، رویکردی خودگرایانه^(۲۰) و مطابق با خصوصیات یک حکومت ایدئولوژیک در تفسیر این اصل داشته است؛ چراکه یکی از کارکردهای ایدئولوژی، آن است که منافع خصوصی گروهی در مناسبات قدرت را به‌جای مصلحت عمومی جامعه قرار می‌دهد (نقیب‌زاده و عطارزاده، ۱۳۹۵: ۱۵۶).

بهره‌گیری صحیح از ظرفیت تحقیق و تفحص می‌توانست راه مؤثری در به تعادل کشاندن نظارت در قوای سه‌گانه به‌ویژه بین قوه مقننه و قضائیه باشد. قانون اساسی در اصل یکصد و پنجاه و هفتم، عدالت و اجتهاد را در کنار شرایط دیگر برای ریاست قوه قضائیه ضروری دانسته است که این شرایط توسط مقام رهبری احراز و شخص مورد تأیید به ریاست قوه قضائیه منصوب می‌گردد. نتیجه این مقدمات یعنی ولایی بودن امر قضاوت و به تبع آن، نصب رئیس قوه قضائیه توسط رهبر آن است که نهاد قوه قضائیه از استقلال قابل توجهی در ارتباط با قوای دیگر برخوردار شده است و جز رهبری، نهاد دیگری نظارت مستقیم و مؤثری بر مقامات عالی قوه قضائیه ندارد (یاوری و تنگستانی، ۱۳۹۵: ۱۵۸). تبصره ۷ ماده ۲۱۴ قانون آیین‌نامه داخلی مجلس شورای اسلامی، مصوب ۱۳۷۹ پرونده‌های در جریان مراجع قضایی و امور ماهیتاً قضایی را از تحقیق و تفحص استثنا می‌کند و دستگاه‌های زیر نظر رهبری را نیز تنها با اذن ایشان قابل تحقیق و تفحص می‌داند. در همین راستا، رئیس قوه قضائیه در نامه مورخ ۲۷ خرداد ۱۳۸۵ به رئیس مجلس شورای اسلامی، با استناد به اینکه قضاوت از شئون خاص ولایت فقیه است و با اذن و نصب او مشروعیت دارد و همچنین، به دلیل فقیه‌بودن رئیس قوه قضائیه، نظارت بر این قوه را از این طریق خلاف قانون اساسی می‌داند (وبسایت تحلیلی تیترا ۱، ۱۳۹۱).^(۲۱) علی‌رغم این موضع‌گیری رئیس قوه قضائیه، مجلس شورای اسلامی با اذن رهبری، حق قانونی تحقیق و تفحص خود را در زمینه‌های محدودی به کار بست و گزارش این تحقیق در تاریخ ۱ خرداد ۱۳۸۷ در صحن علنی قرائت شد. نکته قابل توجه در خصوص تحقیق و تفحص اینکه به موجب ماده ۲۱۷ قانون آیین‌نامه داخلی مجلس، ضمانت اجرای عدم همکاری با هیئت تحقیق مجلس، تعقیب قضایی خواهد بود. با وجود این، در انتهای گزارش تفحص از قوه قضائیه آمده است: «در فراز آخر این گزارش به استحضار نمایندگان ملت شریف ایران می‌رساند هیئت تحقیق و تفحص صرفاً براساس وظیفه قانونی خود و علی‌رغم وجود ناملازمات و عدم همکاری برخی از مسئولان قوه قضائیه، این گزارش را تهیه نموده است» (وبسایت فارس نیوز، ۱۳۸۷). طرفه آنکه اگر در حین نظارت، مقام قضایی با مجلس همکاری لازم را به عمل نیاورد و یا نتیجه تحقیق، عملکرد غیرقانونی مسئولین رده‌بالای قوه قضائیه را نشان دهد، در نهایت رسیدگی به این امر در ید قضائیه است که مشروعیتشان را از مسئولان بالاتر گرفته‌اند و اختیار عزل و نصب آن‌ها با مقامات عالی قوه قضائیه است؛ در واقع، در این حالت قوه قضائیه قاضی خود خواهد بود!

تحقیق و تفحص می‌بایست با شفاف‌کردن عملکرد نهادهای تحت نظارت، زمینه را برای داوری سیاسی شهروندان مهیا کند تا از این طریق، افکار عمومی به‌طور غیرمستقیم بر

انتصابات و به‌طور مستقیم، در انتخابات تأثیر بگذارد (راسخ، ۱۳۹۸: ۸۵)؛ اما همان‌طور که ملاحظه شد، تفسیر شورای نگهبان و در پی آن، قانون آیین‌نامه داخلی مجلس، نهادهای انتصابی را از شمول این اصل مستثنا نموده و یا آن‌ها را صرفاً با اذن رهبر قابل نظارت می‌داند. در نهایت، به‌نظر می‌رسد شورای نگهبان از اقتدار تفسیری خود در راستای عبور از مبانی دولت مشروطه، تحکیم قدرت حاکمان و تضعیف حق‌ها و آزادی‌های شهروندان را به‌کار برده و فلسفه وجودی خود را زیر سؤال برده است.

۶-۴. مجری قانون اساسی، بدون حق نظارت: طرفه تفسیر شورای نگهبان

مسئولیت اجرای قانون اساسی توسط رئیس‌جمهور ظرفیت دیگری است که قانون اساسی در اصل ۱۱۳ برای کنترل قدرت در نهادهای سیاسی مقرر کرده است. ماده ۱۳ قانون تعیین حدود وظایف و اختیارات و مسئولیت‌های ریاست‌جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۶۵ که به تأیید شورای نگهبان نیز رسیده است مقرر می‌دارد: «به منظور پاسداری از قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و در اجرای اصل ۱۱۳ قانون اساسی، رئیس‌جمهور از طریق نظارت، کسب اطلاع، بازرسی، پیگیری، بررسی و اقدامات لازم، مسئول اجرای قانون اساسی می‌باشد». نگاهی به دلایل نپذیرفتن چنین نظارتی، ذهن را به این سو سوق می‌دهد که همواره تمایل زمامداران منصوب بر تمرکز قدرت و نظارت‌ناپذیری بوده است.

در سال ۱۳۷۷ صلاحیت یکی از داوطلبان^(۲۲) نمایندگی دوره سوم مجلس خبرگان حوزه تهران توسط شورای نگهبان رد شد. ایشان طی شکواییه‌ای به هیئت پیگیری و نظارت بر اجرای قانون اساسی، خواستار اطلاع از دلایل رد صلاحیت خود شدند تا مبتنی بر آن‌ها، اعتراض قانونی خویش را به مراجع ذیصلاح اعلام کند. بر همین مبنا، هیئت مذکور طی نامه‌ای به شورای نگهبان، با این استدلال که خود شورای نگهبان حافظ قانون اساسی است، خواستار توضیح در این خصوص شد (مهرپور، ۱۳۸۴: ۶۴۷)؛ اما شورای نگهبان با این استدلال که «مستفاد از اصل ۱۱۳ قانون اساسی این نیست که رئیس‌جمهور محترم جمهوری بتواند در مصادیق و جزئیات وظایف و اختیارات مسئولان مختلف نظام دخالت کند...» (همان: ۶۴۹)، از ارائه ادله رد صلاحیت ایشان سر باز زد. این درحالی است که نهادهای غیرانتخابی در سایر نظام‌های حقوقی ملزم هستند دلایل علنی و قابل توجیه برای اقدامات خود ارائه دهند (ویبر، ۱۳۹۴: ۲۵۶).

شاید بتوان گفت پرآمنه‌ترین اختلاف در خصوص اعمال نظارت رئیس‌جمهوری، در تقابل با قوه قضاییه در گرفته است؛ جایی که یک نهاد انتخابی با پشتوانه رأی مردم و مستند به قانون

اساسی، خود را برای نظارت بر اجرای اصول قانون اساسی در تمامی نهادها صلاحیت‌دار می‌داند و در مقابل، ریاست قوه قضائیه که از منصوبان است با این موضوع مخالفت می‌کند و با استمساک به استقلال قوه قضائیه، این نوع نظارت را تنها از راه ارائه تفسیر قانون اساسی (۲۳) توسط شورای نگهبان یا فرمان رهبر ممکن می‌داند.

از آنجاکه رویه و عرف نقش بسزایی در شکل‌گیری هنجارهای اساسی دارند، رئیس‌جمهور وقت در پاسخ به رئیس قوه قضائیه اظهار می‌دارد: «راضی نشوید این سنت غیرحسنة از جناب‌عالی در مقام ریاست قوه قضائیه در تاریخ حقوقی مملکت بماند» (مهرپور، ۱۳۸۴: ۷۰۰). درنهایت، شورای نگهبان در پاسخ به استفساریه مورخ ۱۳۹۱/۳/۱۷ با عدول از موضع سال ۱۳۶۵ که قائل به صلاحیت نظارت برای رئیس‌جمهور بود، قوه قضائیه را از شمول صلاحیت نظارتی رئیس‌جمهور خارج نمود (نظر تفسیری شماره ۴۷۱۴۲/۹۱/۳۰).

با این برداشت رسمی از قانون اساسی، رئیس‌جمهور به‌عنوان بالاترین مقام رسمی انتخابی کشور نمی‌تواند بر اجرای قانون اساسی در دستگاه‌های انتصابی نظارت داشته باشد. به این ترتیب، ابزاری که می‌توانست به بهترین نحو موجب نظارت بر اجرای قانون اساسی در قوای سه‌گانه و سایر نهادهای حکومتی شود، عملاً در به تعادل کشاندن نظارت ناکام ماند.

نتیجه‌گیری

کارایی اصلی نظارت، اعمال آن بر روی قدرت است و باید به‌سان نورافکنی در دست شهروندان و نمایندگانشان باشد تا بر تمام زوایای عملکرد حکمرانان نورافشانی کنند که زمامداران از مسیر صلاحیت‌های قانونی منحرف نشوند. متعادل‌بودن نظارت سبب می‌شود تا نهادهای سیاسی در ارتباطی متقابل، قدرت یکدیگر را کنترل کنند. این ویژگی تا جایی مهم است که می‌توان گفت برهم خوردن تعادل در نظام نظارتی می‌تواند منجر به قلب این مفهوم شود و آن را از معنی تهی سازد.

انقلاب اسلامی ایران حول محور ارزش‌های اسلامی به پیروزی رسید و با تشکیل دولت، قرائتی خاص از فقه شیعه در آن رسمیت یافت و به‌عنوان ایدئولوژی سیاسی نظام معرفی شد. ارزش‌های ایدئولوژیک از جانب مفسر رسمی ارائه می‌گردند و به‌صورت تقدناپذیر، ملاک غیریت‌سازی محسوب می‌شوند. این خصوصیات نظام نظارت و تعادل را دچار کژی‌هایی کرده است.

بررسی شیوه کنترل قدرت در میان نهادهای انتصابی و انتخابی در جمهوری اسلامی ایران ما را به این نتیجه رساند که رسمیت‌یافتن خوانش خاص از دین و بروز آن در شکل ایدئولوژی سیاسی

سبب شده تا قانون‌گذاری، رویه حکمرانان و تفسیر قانون اساسی، نه در راستای حفظ و حراست از حق نظارتی شهروندان، بلکه در راستای تمرکز قدرت در دست گروهی خاص، به کار گرفته شود.

در جمهوری اسلامی ایران، صلاحیت نظارت در حد اعلای خودش در اختیار نهادهای انتصابی قرار گرفته است. صلاحیت عضویت در مجلس خبرگان رهبری، مجلس شورای اسلامی و همچنین، تصدی سمت ریاست جمهوری باید پیش از انتخاب توسط مردم به ترتیب به تأیید فقهای شورای نگهبان و شورای نگهبان برسد. این شورا در رویه نشان داده که برای رد یا تأیید صلاحیت‌ها، ارزش‌های ایدئولوژیک را مورد توجه خود قرار می‌دهد. همچنین، عمل تقنین از دو سو توسط شورای نگهبان و هیئت عالی نظارت بر حسن اجرای سیاست‌ها کنترل می‌شود.

در مقابل، ابزارهای نهادهای انتخابی برای کنترل قدرت سیاسی نهادهای انتصابی، یعنی صلاحیت نظارت خبرگان بر رهبر، تحقیق و تفحص مجلس شورای اسلامی و صلاحیت نظارت ناشی از مسئولیت اجرای قانون اساسی رئیس‌جمهور، با به کارگیری صلاحیت تفسیری توسط شورای نگهبان، در مضیق‌ترین حالت خود پیگیری می‌شود. به عبارت بهتر، تمام نهادهای انتصابی از قید نظارت‌ها رهانیده شده یا تنها با اذن رهبر، قابل نظارت قلمداد شده‌اند.

جان‌مایه سخن آنکه ایدئولوژی قدرت را از ابزاری در دست حاکم که باید صرفاً در راستای وظایفش در قبال شهروندان به کار گیرد، به مفهومی قدسی بدل می‌کند و آنگاه با تقدیس قدرت، هیچ‌کس را یارای نقد و نظارت بر آن نخواهد بود. در چنین وضعی، نظارت از کارکرد اصلی خودش که همانا کنترل قدرت سیاسی است، منحرف شده و نهادهای انتصابی دست‌نایافتنی می‌شوند و این امر در نهایت، به تمرکز قدرت منجر می‌شود؛ چراکه این دست‌نهادها با چیرگی بر نهادهای انتخابی از بروز اراده خالص ملت جلوگیری می‌نمایند. چنین شرایطی نه با اصول حقوقی و نه حتی با ارزش‌های اسلامی سازگاری ندارد؛ لذا در صورت عدم امکان اصلاح هنجارهای قانون اساسی، سزاست متولیان امر با اهتمام به جایگاه ویژه رأی مردم، اصول قانون اساسی را با رویکرد حق‌ها و آزادی‌های شهروندان تفسیر نمایند. همچنین، پایبندی به اصول حقوقی و تعهد به ارزش‌های اسلامی نظیر برابری و امانت‌بودن قدرت می‌تواند راه را برای به تعادل کشاندن قدرت هموار سازد.

یادداشت‌ها

۱. ناگفته پیداست در برخی از اشکال نظارت مانند نظارت سلسله‌مراتبی در حقوق اداری، صلاحیت نظارت از بالا به پایین توزیع می‌شود.
۲. برای دیدن نگرش‌های ارزشی به ایدئولوژی و مکانیسم عملکرد آن در جامعه سیاسی بنگرید به پایان‌نامه نگارنده با عنوان «تأثیر ایدئولوژی بر نظارت بر نهادهای سیاسی در جمهوری اسلامی ایران» صص ۱۲ تا ۱۸.
۳. اصطلاح Electoral Authoritarianism برای معرفی رژیم‌هایی استفاده می‌شود که نه به‌طور کامل دموکراتیک هستند و نه به‌طور کامل اقتدارگرای سنتی. نگاه کنید به: Matthijs Bogaards, "How to classify hybrid regimes? Defective democracy and authoritarianism," *Democratization* 16(2009): 415, accessed May electoral 17, 2024, DOI: 10.1080/13510340902777800
۴. تبصره ۱ (اصلاحی ۲۴ و ۱۳۶۹/۴/۲۵ مجلس خبرگان رهبری)، مرجع تشخیص دارا بودن شرایط فوق، فقهای شورای نگهبان قانون اساسی هستند.
- تبصره ۲ (اصلاحی ۲۴ و ۱۳۶۹/۴/۲۵ مجلس خبرگان رهبری)، کسانی که رهبر معظم انقلاب - صریحاً و یا ضمناً - اجتهاد آنان را تأیید کرده باشد، از نظر علمی نیاز به تشخیص فقهای شورای نگهبان نخواهند داشت (مفاد این دو تبصره هم‌اکنون در تبصره ۱ و ۳ ماده ۱۱ و ماده ۱۳ قانون انتخابات مجلس خبرگان رهبری مصوب ۱۴۰۲/۷/۵ آمده است).
۵. برای دیدن متن نامه مراجعه کنید به: «نامه سرگشاده آیت‌الله سید علی محمد دستغیب به نمایندگان مجلس خبرگان رهبری»، وب‌سایت عصر نو، تاریخ آخرین ویرایش ۲۱/ شهریور/ ۱۳۸۹، <https://asre-nou.net/php/view.php?objnr=11315>
۶. از جمله:
  - الف- اشتها به دیانت و وثوق و شایستگی اخلاقی و اقتصادی.
  - ب (اصلاحی ۲۰ و ۱۳۷۷/۲/۲۳)- اجتهاد در حدی که قدرت استنباط بعضی مسائل فقهی را داشته باشد و بتواند ولی فقیه واحد شرایط رهبری را تشخیص دهد.
  - ج- بینش مناسب سیاسی، اجتماعی و آشنایی لازم با مسائل روز.
  - د- تعهد به انقلاب اسلامی، نظام جمهوری اسلامی ایران، التزام به قانون اساسی و ولایت فقیه.
  - هـ- نداشتن سوابق سوء سیاسی و اجتماعی به تشخیص مراجع قانونی.
۷. برای دیدن یازده دلیل در رد نظارت استصوابی و هشت دلیل بر تأیید آن نگاه کنید به: علی یارارشدی، «نظارت شورای نگهبان بر انتخابات، استصوابی یا استطلاعی»، نشریه حقوق اساسی ۳، ۶ (۱۳۸۵).

۸. ماده ۲۸- انتخاب‌شوندگان هنگام ثبت‌نام باید دارای شرایط زیر باشند: ۱- (اصلاحی ۱۳۹۵) اعتقاد و التزام عملی به اسلام؛ ۲- (اصلاحی ۱۳۹۵) التزام عملی به نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران؛ ۳- تابعیت کشور جمهوری اسلامی ایران؛ ۴- ابراز وفاداری به قانون اساسی و اصل مرفعی ولایت مطلقه فقیه.
۹. این نامه را ۱۲۷ نفر از نمایندگان دوره ششم مجلس شورای اسلامی خطاب به رهبر نوشتند که طی آن از اتفاقاتی همچون کوی دانشگاه، تعطیلی مطبوعات و تمرکز قدرت در دست نهادهای انتصابی انتقاد شده بود. برای دیدن متن این نامه رجوع کنید به: <https://b2n.ir/n15057>.
۱۰. اصول ۴، ۷۲، ۹۴ و ۹۶ قانون اساسی.
۱۱. برای مثال، نامه شماره ۹۱/۳۰/۴۷۸۴۰ مورخ ۱۳۹۱/۵/۲۵ درخصوص لایحه حمایت از کودکان و نوجوانان بی‌سرپرست و بدسرپرست.
۱۲. برای مثال، نامه شماره ۴۰۶۲۷ مورخ ۸۹/۹/۱ درخصوص لایحه مجازات اسلامی.
۱۳. البته شیوه تأیید و رد صلاحیت‌های داوطلبان نمایندگی خبرگان تا حد زیادی بروز اراده خالص مردم را به مخاطره کشانده است.
۱۴. در رویه حکمرانی جمهوری اسلامی و حتی قانون اساسی، نظریه انتصاب فقیه بر انتخابی بودن وی غلبه یافته است. برای تحلیل نظرات در این خصوص نگاه کنید به: جوان آراسته، ۱۳۸۸: ۱۱۶-۱۳۰. از همین رو، در این مقاله رهبر را در اعداد نهادهای انتصابی بررسی کرده‌ایم.
۱۵. نامه شماره ۸۲/۳۰/۲۹۴۴ مورخ ۱۳۸۲/۲/۱۷ درخصوص لایحه «اصلاح ماده ۱ لایحه اصلاح مواد فصل دوم قانون تعیین حدود و وظایف و اختیارات و مسئولیت‌های ریاست جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۶۵/۸/۲۲ مجلس شورای اسلامی»: «در مواردی که رهبری در دستگاه‌های زیر نظر خود اعمال ولایت نموده باشند، دادن اختیار نظارت و کسب اطلاع... به رئیس جمهور نسبت به آن خلاف شرع شناخته شد».
۱۶. کارویژه مقام ناظر تأیید انطباق یا اعلام عدم انطباق عملکرد نهاد مورد نظارت با قانون است. برای مثال، تاکنون دیده نشده شورای نگهبان در مقام نظارت بر مصوبات مجلس عباراتی تملق‌آمیز برای ستایش انطباق مصوبه مجلس با شرع یا قانون اساسی به کار ببرد.
۱۷. برای دیدن متن کامل این گزارش رجوع کنید به: «گزارش کمیسیون تحقیق خبرگان در مورد رهبر انقلاب»، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله العظمی سید علی خامنه‌ای، تاریخ انتشار ۵/ اسفند/ ۱۳۸۸، <https://khl.ink/f/8957>.
۱۸. البته استعمال واژه «حق» برای شخص حقوقی چندان موجه به نظر نمی‌رسد. بهتر بود قانون‌گذار اساسی برای حدود اختیارات نهادی سیاسی، واژه «صلاحیت» را به کار می‌برد.

۱۹. از آنجاکه اعضای مجلس خبرگان نیز مانند مجلس شورای اسلامی با آرای مردم انتخاب می‌شوند، احتمالاً داشتن وصف اجتهاد و عدالت دلیل تفوق آن بر مجلس شورای اسلامی شده است.
۲۰. خودگرایی اخلاقی شاخه‌ای از نظریه‌های اخلاقی پیامدگرا در اخلاق است که می‌گوید آدمی باید هر آن چیزی و فقط همان چیزی را انجام دهد که مصلحت، سود، منفعت، مزایا یا خیر خود او یا گروه او را به بیشترین حد برساند. نگاه کنید به: نیگل و همکاران (۱۳۹۲). دانش‌نامه فلسفه اخلاق، ترجمه انشالله رحمتی: ۲۵۷.
۲۱. برای دیدن متن این نامه مراجعه کنید به: «ناگفته‌های تحقیق و تفحص از قوه قضاییه»، وبسایت خبری تحلیلی تیترا ۱، تاریخ انتشار ۱۳۹۱/۸/۲، <https://titre1.com/fa/news/2180>.
۲۲. آقای دکتر محسن کدیور.
۲۳. این مکاتبات پیش از تفسیر سال ۱۳۹۱ شورای نگهبان صورت گرفته است.

منابع

- آرنت، هانا (۱۳۶۶). توتالیتریسم. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: سازمان انتشارات جاویدان.
- آقایی طوق، مسلم؛ مشهدی، علی؛ فریادی، مسعود؛ شمس، عرفان (۱۳۸۹). مرزهای تقنین و اجراء در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. تهران: معاونت تحقیقات، آموزش و حقوق شهروندی.
- احمدوند، شجاع (۱۳۸۸). «بسیج سیاسی در انقلاب اسلامی ایران و انقلاب ساندنیستی نیکاراگوئه»، پژوهشنامه علوم سیاسی. ۴ (۴): ۴۴-۷.
- احمدی، وحیده؛ کریم‌زاده، عبدالله (۱۳۹۴). «زبان و مقبولیت ایدئولوژی‌های سیاسی در نظریه پل دومان»، پژوهشنامه علوم سیاسی. ۱۰ (۲): ۳۴-۷.
- اطاعت، محمدجواد (۱۳۸۳). «انتخابات و شورای نگهبان»، مجله حقوق اساسی. ۱ (۲): ۴۸-۲۷.
- بیات زنجانی، اسدالله (۱۴۰۰). «گفت‌وگوی روزنامه اعتماد ملی پیرامون رد صلاحیت‌های خبرگان سال ۳۶۹»: www.bayat.info.
- بشler، ژان (۱۳۷۰). ایدئولوژی چیست؟ نقدی بر ایدئولوژی‌های غربی. ترجمه علی اسدی. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- جعفری‌شبه، مصطفی (۱۳۸۳). «بازتاب اندیشه سیاسی: بررسی پارادوکس، نظارت و مشروعیت سیاسی»، فصلنامه حکومت اسلامی. ۳۳: ۶۴-۴۵.
- جلالی، محمد (۱۳۸۳). «صبانت از قانون اساسی در فرانسه و ایالات متحده امریکا». نشریه حقوق اساسی. ۱ (۲): ۷۹-۶۶.
- جوان آراسته، حسین (۱۳۸۸). گزینش رهبر و نظارت بر او در نظام جمهوری اسلامی ایران. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- جوادی آملی، عبدالله (بی‌تا). پیرامون وحی و رهبری. تهران: انتشارات الزهرا.
- حبیب‌نژاد، سید احمد؛ عامری، زهرا (۱۳۹۶). «امانی بودن مناصب عمومی در نظام حقوق اساسی ایران با تأکید بر اندیشه علوی»، فصلنامه حکومت اسلامی. ۲۲ (۸۴): ۱۳۰-۱۰۵.
- حداد، غلام‌رضا (۱۳۹۴). «ساختار معنایی نواصول‌گرایان و سیاست خارجی جمهوری اسلامی (۱۳۹۲-۱۳۸۴)»، پژوهشنامه علوم سیاسی. ۱۰ (۳): ۱۱۰-۴۱.
- حسین‌دوست، محسن؛ اکبرزاده، فریدون؛ جلال‌پور، شیوا؛ شهابی، روح‌اله (۱۳۹۹). «بررسی نظارت فقها بر جمهوری اسلامی با بررسی موضوعی نظارت بر ولی فقیه»، پژوهش‌های سیاست اسلامی ۸ (۱۸): ۲۶۸-۲۸۸.
- خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۸). امام خمینی و حکومت اسلامی (پیشینه و دلایل ولایت فقیه). مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س). قم: چاپخانه دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- خمینی، سید روح‌الله (۱۴۰۲). صحیفه نور. جلد ۲۱. نسخه پرتال امام خمینی (ره): <http://www.imam-khomeini.ir>.

دانشور، فائزه (۱۳۹۷). بازخوانی نظریه‌های حقوق عمومی از منظر ایدئولوژی. تهران: گنج دانش.

راجی، سیدمحمدهادی (۱۳۹۲). مبانی، اصول و سازکارهای پاسخگویی حاکمان در فقه شیعه. استاد

- راهنما دکتر محمدحسین زارعی. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- راسخ، محمد (۱۳۹۸). نظارت و تعادل در نظام حقوق اساسی. تهران: دراک.
- رستمی، ولی؛ قطبی، میلاد (۱۳۹۳). «تحلیلی بر مفهوم نهادهای زیر نظر رهبری در نظام تقنینی ایران»، فصلنامه دانش حقوق عمومی ۳ (۹): ۶۹-۹۰.
- رضادوست، کریم؛ نواح، عبدالرضا؛ پیوسته، صادق (۱۳۹۲). «تبارشناسی گفتار انقلابی امام خمینی (پی جویی گسست در بایدها و نبایدهای امام خمینی در دوره‌های مختلف)»، پژوهشنامه علوم سیاسی. ۹ (۱): ۸۷-۶۱.
- زمانی، سمیه؛ گل محمدی، احمد؛ دلاوری، ابوالفضل؛ سینایی، وحید (۱۳۹۸). «نسبت فضای اجتماعی با عملکرد نخستین دوره مجلس (۱۳۶۳-۱۳۵۹)»، پژوهشنامه علوم سیاسی ۱۴ (۲): ۹۹-۱۳۰.
- سرپرست سادات، سید ابراهیم (۱۳۹۴). «الگوشناسی و بازشناسی انتقادی دموکراسی نزد جریان ایرانی متمایل به لیبرالیسم در دوره جمهوری اسلامی»، پژوهشنامه علوم سیاسی. ۱۰ (۴): ۱۱۰-۷۵.
- سروش، عبدالکریم (۱۳۸۸). فربه‌تر از ایدئولوژی. تهران: نشر مؤسسه فرهنگی صراط.
- سمیعی، محمد (۱۳۹۷). نبرد قدرت در ایران؛ چرا و چگونه روحانیت برنده شد؟. تهران: نشر نی.
- عبدالله‌پور، محمد (۱۳۸۷). ایدئولوژی سیاسی و نظام جمهوری اسلامی. تهران: استاد راهنما دکتر محمدرضا تاجیک. دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی دانشگاه شهید بهشتی.
- عقیقی، امیرحسین (۱۳۹۵). ایدئولوژی و نظم عمومی در ایران. استاد راهنما دکتر امیر نیک‌پی. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- علی‌نژاد منفرد، مهدی (۱۳۹۲). نقد و بررسی نظریه هابرماس درباره رابطه قدرت سیاسی و ایدئولوژی، مطالعه موردی جمهوری اسلامی ایران. استاد راهنما دکتر سید جواد امام جمعه‌زاده. اصفهان: دانشگاه اصفهان.
- قاری سید فاطمی، سید محمد (۱۳۹۶). حقوق بشر در جهان معاصر. جلد دوم. تهران: نگاه معاصر.
- قاضی، ابوالفضل (۱۳۹۳). بایسته‌های حقوق اساسی. تهران: میزان.
- کاظمی، حجت (۱۳۹۲). «نهادگرایی به‌عنوان الگویی برای تحلیل سیاسی». پژوهش سیاست نظری ۱۳ (۱): ۲۷-۱.
- کدیور، محسن (۱۳۷۹). دغدغه‌های حکومتی دینی. تهران: نشر نی.
- (۱۳۸۷ الف). سیاست‌نامه خراسانی. تهران: نشر کویر.
- (۱۳۸۷ ب). نظریه‌های دولت در فقه شیعه. تهران: نشر نی.
- کدخدایی، عباسعلی؛ جواهری طهرانی، محمد (۱۳۹۱). «منشأشناسی صلاحیت نمایندگان مجلس شورای اسلامی»، مجله حقوق اسلامی. ۹ (۳۴): ۷۰-۳۷.
- کریمی، ایوب (۱۳۹۰). «بررسی انتقادی و روش‌شناختی نظریه نقد ایدئولوژی اسلاوی ژیزک»، پژوهشنامه علوم سیاسی. ۷ (۱): ۱۵۹-۱۳۷.

کدیور، محسن (۱۳۹۳). حکومت انتصابی. وبسایت رسمی محسن کدیور: www.kadivar.com.
 گرجی ازندریانی، علی اکبر (۱۳۹۷). «شورای نگهبان به مثابه سوزنیان قانون اساسی»، فصلنامه تحقیقات حقوقی. ۲۱ (۸۲): ۱۵۳-۱۸۰.

لارین، خورخه (۱۳۸۰). مفهوم ایدئولوژی. ترجمه فریبرز مجیدی. تهران: وزارت امور خارجه.
 لاوندرز، ویوین؛ مارش، دیوید؛ استوکر، جری (۱۴۰۲). روش نظریه در علوم سیاسی. ترجمه امیرمحمد حاجی یوسفی. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
 مجلس خبرگان (۱۳۵۹). تبصره یک ماده دوم قانون انتخابات و آیین نامه داخلی مجلس خبرگان مصوب ۱۳۵۹/۰۷/۸۰.

مجلس خبرگان (۱۳۶۱). قانون اصلاح و تکمیل قانون انتخابات و آیین نامه داخلی مجلس خبرگان مصوب ۱۳۶۱/۰۵/۸۲.

محرمی، توحید (۱۳۷۵). نظارت بر قدرت سیاسی در اسلام شیعه. استاد راهنما دکتر محسن کدیور. تهران: دانشگاه امام صادق (ع).

محقق داماد، سید مصطفی؛ درویش زاده، محمد (۱۴۰۰). «حقوق را جدی بگیریم (جای خالی قانون مدیریت تعارض منافع) در انتخابات ریاست جمهوری سیزدهم»، فصلنامه علمی تخصصی دانشنامه‌های حقوقی ۴ (۱۰): ۱۵۸-۱۳۰.

محلّاتی، محمدسروش (۱۳۹۹). «انطباق قوانین و مصوبات مجلس شورای اسلامی با احکام شرعی با تأکید بر نظرات شهید بهشتی»، دوفصلنامه فقه معاصر. ۸ (۱۶۱-۱۲۹): ۱۲۹-۱۶۱.

محلّوجی، جواد؛ مسعودنیا، حسین؛ شهرام‌نیا، مسعود (۱۴۰۰). «نظریه نهادگرایی تاریخی به مثابه چهارچوبی برای تحلیل روابط دولت و مجلس در جمهوری اسلامی ایران»، پژوهش سیاست نظری. ۳۰ (۱۲۵-۹۹): ۹۹-۱۲۵.

مصطفوی، محمدصادق (۱۳۹۱). انقلاب اسلامی ایران، ایدئولوژی و طرحواره‌های معرفتی. استاد راهنما دکتر سعید حاجی ناصری. تهران: دانشگاه تهران.

مطهری، مرتضی (۱۳۹۰). مجموعه آثار (مقدمه‌ای بر جهان بینی اسلام). جلد دوم. تهران: صدرا.
 معدل، منصور (۱۳۸۲). سیاست و ایدئولوژی در انقلاب ایران. ترجمه محمدسالار کسرائی. تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران.

مقیمیان بروجنی، فرشید (۱۳۹۸). ایدئولوژی، استقلال و بی طرفی قضایی. استاد راهنما دکتر محمدحسین زارعی. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.

منتظری، حسینعلی (۱۴۰۲). دیدگاه‌ها. جلد دوم: <https://amontazeri.com/book/didgaha/volume-2/243>

میراحمدی، منصور؛ مهربان، احمد (۱۳۸۸). «ایدئولوژی سید قطب و اسلام رادیکال»، پژوهشنامه علوم سیاسی. ۴ (۱): ۱۷۵-۲۱۲.

میرمحمدی، سید محمد؛ الوانی، سید مهدی؛ زینلی، حامد (۱۳۹۵). «تحلیلی بر سازوکار نظارت و تعادل در روابط بین نهادهای حاکمیتی نظام جمهوری اسلامی ایران»، چشم انداز مدیریت دولتی.

۷ (۴): ۱۵-۴۰.

میرمحمدی، سید محمد؛ الوانی، سید مهدی؛ قربانی‌زاده، وجه‌الله؛ زینلی، حامد (۱۳۹۴). «الگوی روابط بین نهادهای حاکمیتی در نظام جمهوری اسلامی ایران»، پژوهش‌های مدیریت در ایران. ۱۹ (۲): ۱۸۳-۲۰۵.

مهرپور، حسین (۱۳۸۴). وظیفه دشوار نظارت بر اجرای قانون اساسی. تهران: نشر ثالث.
 نجف‌زاده، مهدی (۱۳۹۵). جابه‌جایی دو انقلاب؛ چرخش‌های امر دینی در جامعه ایرانی. تهران: تیسرا.
 نقیب‌زاده، احمد؛ عطارزاده، بهزاد (۱۳۹۵). «امر ایماژینر و سرشت افسون‌ساز ایدئولوژی»، پژوهشنامه علوم سیاسی ۱۱ (۴): ۲۰۳-۱۵۳.

نیگل، تامس؛ برنت، ریچارد؛ سینگ، مارکوس؛ آرمسترانگ، والتر؛ بورچرت، دونالد ام؛ فرانکنا، ویلیام؛ دنسی، جان‌تان؛ ناول‌اسمیت، پاتریک و ادواردز، پل (۱۳۹۲). دانش‌نامه فلسفه اخلاق. ترجمه انشالله رحمتی. تهران: سوفیا.

ورعی، سید جواد (۱۳۹۸). «نظارت بر قدرت در تفکر اسلامی و قانون اساسی»، مجله مطالعات فقه معاصر. ۵ (۸): ۲۴۰-۲۱۱.

وکیل، امیرساعد و پوریا عسکری (۱۳۹۵)؛ قانون اساسی در نظم حقوقی کنونی. تهران: مجد.
 ویر، فرانک (۱۳۹۴)؛ دموکراسی غیرانتخابی و تفکیک قوای جدید. مترجم: علی‌اکبر گرجی. تهران: خرسندی.
 هاشمی، سید محمد (۱۳۹۲). حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران. جلد دوم. تهران: میزان.
 هاشمی رفسنجانی، اکبر (۱۳۸۵). «مجلس خبرگان در جمهوری اسلامی در گفت‌وگو با آیت‌الله هاشمی رفسنجانی». مجله حکومت اسلامی. ۴۰: ۵۴-۲۵.

هاشمی رفسنجانی، اکبر (۱۳۸۵). «مجلس خبرگان و انتخاب رهبر معظم انقلاب در گفت‌وگو با آیت‌الله هاشمی رفسنجانی/ قسمت دوم»، مجله حکومت اسلامی. ۴۱: ۱۲۸-۱۱۱.
 یآوری، اسدالله (۱۳۹۶). «بررسی صلاحیت نامزدهای انتخابات توسط شورای نگهبان: تأملی دیگر». فصلنامه تحقیقات حقوقی. ۲۰ (۸۰): ۲۳۷-۲۱۳.

یآوری، اسدالله؛ تنگستانی، محمدقاسم (۱۳۹۵). «نظام پاسخگویی قوه قضاییه و نسبت آن با استقلال این قوه»، مجله حقوقی دادگستری. ۸۰ (۹۵): ۱۸۰-۱۵۱.
 یزدی، محمد (۱۳۸۵). «مجلس خبرگان و چگونگی نظارت بر رهبری در گفت‌وگو با آیت‌الله یزدی»، مجله حکومت اسلامی. ۴۱: ۸۶-۷۷.

وب‌سایت آیت‌الله اسدالله بیات زنجانی (۱۳۶۹). گفت‌وگوی روزنامه اعتماد ملی پیرامون رد صلاحیت‌های خبرگان سال ۱۳۶۹: www.bayat.info.

وب‌سایت انصاف (۱۴۰۰). «بیانه اعتراضی مجمع مدرسین و محققین حوزه علمیه قم درباره رد صلاحیت‌های ۱۴۰۰»، تاریخ انتشار ۷ خرداد: <https://ensafnews.com/296299>.

وب‌سایت اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله العظمی سید علی خامنه‌ای (۱۳۸۸). «گزارش کمیسیون تحقیق خبرگان در مورد رهبر انقلاب»، تاریخ انتشار ۵ اسفند: <https://khl.ink/f/8957>.

وبسایت تحلیلی تیترا ۱ (۱۳۹۱). «ناگفته‌های تحقیق و تفحص از قوه قضاییه»، تاریخ انتشار ۲ آبان: <https://titre1.com/fa/news/2180>

سایت سامانه جامع نظرات شورای نگهبان (۱۳۶۰). نظر شماره ۴۲۱۴. مورخ ۱۳۶۰/۱۱/۱: Nazarat.shora-rc.ir

وبسایت جامعه مدرسین حوزه علمیه قم (۱۳۹۶). «پیام جامعه مدرسین در معرفی نامزد اصلاح در دوازدهمین دوره انتخابات ریاست جمهوری»، تاریخ انتشار ۱۲ اردیبهشت: <https://jameehmodarresin.org>

وبسایت عصر نو (۱۳۸۹). «نامه سرگشاده آیت‌الله سید علی محمد دستغیب به نمایندگان مجلس خبرگان رهبری»، تاریخ آخرین ویرایش ۲۱ شهریور: <https://asre-nou.net/php/view.php?objnr=11315>

وبسایت فارس نیوز (۱۳۸۷). «متن خلاصه‌شده گزارش تحقیق و تفحص مجلس شورای اسلامی از قوه قضاییه»، تاریخ انتشار ۷ خرداد: <https://farsnews.ir/news/8703010647>

وبسایت فارس نیوز (۱۳۸۹). «بازخوانی حکم حکومتی مقام معظم رهبری درباره لایحه اصلاح قانون مطبوعات»، تاریخ انتشار ۱۶ خرداد: <https://farsnews.ir/news/8903161208>

وبسایت فارس نیوز (۱۴۰۰). «افشای نامه رد صلاحیت لاریجانی / از سهم بودن در وضع موجود تا مداخله فرزندان در قراردادهای مجلس»، تاریخ انتشار ۲۷ آذر: <http://fna.ir/5ipa6>

وبسایت مشق‌نیوز (۱۳۹۴). «نتایج قطعی انتخابات در اصفهان»، تاریخ انتشار، ۱۰ اسفند: mshrgh.ir/542201

Bogaards, Matthijs. (2009). "How to classify hybrid regimes? Defective democracy and electoral authoritarianism." *Democratization*, 16 (2009): 399-423. DOI: 10.1080/13510340902777800.

Da Ros, L., & Taylor, M. M. (2021). "Checks and Balances: The Concept and Its Implications for Corruption". *Revista Direito GV*, 17(2), e2120. <https://doi.org/10.1590/2317-6172202120>.

Holcombe, Randall G. (2018). "Checks and Balances: Enforcing Constitutional Constraints", *Economies* 6, no. 4: 57. <https://doi.org/10.3390/economies6040057>.

Hovorun, Cyril. (2016). "Ideology and Religion" *Kyiv-mohyla Humanities*. 3: 23-35. <https://doi.org/10.18523/kmhj73933.2016-3.23-35>

Stein, Robert. (2019). "What Exactly Is the Rule of Law?", 57 *HOUS. L. REV.* 185, available at https://scholarship.law.umn.edu/faculty_articles/698.

ZAFIROVSKI, MILAN Z. (2023). "Conservatism and Capitalist Dictatorship: The Impact of Conservative Ideology and Politics on Capitalism and Democracy", *Journal of Ideology*: Vol. 42: No. 1, Article 3. Available at: <https://scholarcommons.sc.edu/ji/vol42/iss1/3>.